

Aunuksen äänneopin erikoispiirteet ja aunukselaismurteiden synty

Terho Itkonen

1. Niihin itämerensuomalaisen kielentutkimuksen ongelmiin, jotka yhä ovat vailla lopullista ratkaisuaan, kuuluu karjalan kielen aunukselaismurteiden asema. Jo pinnallinen silmäily osoittaa, että aunus monissa suhteissa poikkeaa varsinaiskarjalan kannasta, ja lähempää tarkasteltaessa ilmenee usein, että aunuksen »epäkarjalaiset» piirteet ovat itse asiassa ominaisia vepsälle ja siihen liittyville lyydiläismurteille. Voidaan jopa sanoa, että on vaikea löytää aunukselaismurteista sellaisia keskeisiä äänne- tai muoto-opin ilmiöitä, jotka eivät siltään toistuisi joko varsinaiskarjalassa tai vepsässä ja lyydissä. Tätä aunuksen erikoisasetmaa on kirjallisuudessa luonnehdittu eri tavoin. Mainitsen täydellisyteen pyrkimättä viidestä kannanotosta. Jo 1884 ilmestyneessä urauurtavassa esityksessään Tutkimus Aunuksen kielestä, jonka aineksia seuraavassakin paljon käytetään hyväksi, Arvid Genetz lausui aunuksen olevan »samallinen itsenäinen välimuoto vepsän ja karjalan välillä, jommainen vatja on viron ja suomen välillä» (s. V). Lauri Kettunen kirjoituksessaan »Karjalaisen heimon ja 'karjalan kielen' iästä ja alkuperästä» (Vir. 1940 s. 129—144, 281—301) puhuu aunuksen (ja koko karjala-aunuksenkin) vepsänmukaisuuksia käsitellessään milloin vepsän »vaikutuksesta», milloin sen »perinnöstä», »heijastuksesta» tai vepsän »edustuksen jatkosta» mutta tuntuu välttelevän sellaista yleistävää formulointia, joka selvästi ilmaisisi aunuksen historiallisen suhteen toisaalta vepsään, toisaalta varsinaiskarjalaan. Paul Ariste (kokoomateoksessa Eesti rahva etnilisest ajaloo, 1956, s. 19) ottaa selvemmän kannan: yksityiskohtiin kajoamatta hän toteaa, että karjalan aunukselaismurteissa on »nykyäänkin pohjalla vahva vepsäläinen substraatti», joka selittyy siitä, että »Laatokan ja Äänisen välisellä alueella on vepsäläisten enemmistö siirtynyt karjalankieliseksi». R. E. Nirvi (Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften 1960 s. 161—162, Kalevalaseuran vuosikirja 41 s. 129) muotoilee kantansa varovammin. Hän olettaa aunuksen melko varhaista eroa muinaiskarjalasta ja jatkaa:

Koska aunuksen murteesta on osoitettavissa vepsäläisyyksiä, on ehkä kaiken aikaa ollut yhteyttä itään päin, mutta varsinkin sitten kun vepsäläisten ja aunukselaisten välille syntyi vepsäläispohjainen lyydiläinen asutus. — — Toi-

saalta aunukselaisryhmä on joutunut luoteessa, Impilahdella, Suistamolla ja Suojärvellä, kosketuksiin varsinaista karjalaa puhuvien kanssa, joten näille raja-alueille on syntynyt sekamurteita. Niiden välityksellä eräät karjalan kielten ilmiöt, esim. pitkien vokaalien diftongiutuminen, ovat levittäytyneet laajemmaltikin aunuksen ja edelleen lyydiläismurteihin.

Heikki Leskinen Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoriassaan (I, 1963, s. 12—13) on kiteyttänyt ratkaisumahdollisuudet kolmeksi selväksi vaihtoehdoksi, joista ensimmäinen kai vastaisi lähinnä Nirvin, toinen Genetzin ja kolmas Aristen kantaa:

1) Aunus on lohjennut muinaiskarjalasta sangen varhain, ehkä jo huomattavasti ennen savolaismurteiden erkanemista. Esim. *hk, sk, ht, st* ja *tk* -yhtymien jääminen astevaihtelun ulkopuolelle olisi karjalan alkuperäiskannan mukaista. Myös sellaiset ilmiöt kuin pääpainollisen tavun *a:n* ja *ä:n* diftongiutumattomuus muutamissa paikallismurteissa sekä *mennä* pro *männä* ja *älä* pro *elä* -tyyppien esiintyminen tulisivat näin ymmärrettäviksi. 2) Aunus on kyllä katsottava muinaiskarjalan tyttäremurteeksi, mutta vasta suhteellisen voimakas vepsäläisvaikutus on sen kielellisesti etäyttänyt lähisukulaisistaan. Mahdotonta ei ole sekään, että aunukselaiset ovat alun pitäen karjalais-vepsäläistä sekakansaa, joka on Olhavan—Ojatin keskuksesta levinnyt Laatokan itäranikolle. 3) Koko Aunuksen kannas on alkuaan ollut vepsäläisaluetta, jonka länsiosaa on sittemmin joutunut karjalaisen ekspansion alle. Lyydiläismurteet olisivat näin ollen laajan yhtenäisen vepsäläisasukituksen viimeinen jäte. Juuri tälle ajatukselle näyttää arkeologia suovan jonkinlaista tukea. — Vepsän vaikutusta aunuksen ei voida kieltää. Paitsi edellä mainittuja astevaihtelutapauksia esim. myös *i*-loppuisen diftongin jälkikomponentin kato *s:n* edeltä, *s:n* edustus *i:n* jäljessä — joskin tässä ulkopuolisen vaikutuksen aiheuttama rinnakkaiskehitys on todennäköisempi —, painottoman tavun *i*-loppuisen diftongin säilyminen, erikoislaatuisen konditionaalien perfektin esiintyminen ja vepsäläismallisten lyhytvokaalisten sanojen (*audo, arreh, lideä, pühkie, vate* jne.) lukuisuus ovat piirteitä, joiden selittäminen muuta tietä on hankalaa.

Valinnan eri ratkaisujen välillä Leskinen jättää kuitenkin auki.

Keskustelussa aunuksen asemasta ovat toistaiseksi jääneet vähimmälle huomiolle ne harvat aunukselaismurteiden ilmiöt, joille ei löydy vastinetta enempää varsinaiskarjalasta kuin vepsästä ja lyydistä. Aunuksen astevaihtelujärjestelmä on ainakin kokonaisuutena tällainen »erikoisaunukselainen» ilmiö, ja senkin jälkeen kun siitä on saatu piirteittäin seulotuksi toisaalta karjalan-, toisaalta vepsänmukaisuudet, jää seulan pohjaan yksityispiirteitä, jotka eivät ole karjalaa enempää kuin vepsääkään. Vokaaliston alalla on todellinen erikois- aunukselaisuus sellainen ilmiö kuin sananloppuisen *a:n*, *ä:n* kehittyminen määrätapauksissa *u:ksi*, *ü:ksi*. Palaan tähän vokaaliston kohtaan loppupuolella esitystäni ja suuntaan nyt päähuomion astevaihteluseikkoihin.

2. Aunukselaismurteiden astevaihtelu eroaa varsinaiskarjalaisesta ensinnäkin siinä, että vaihtelun ulkopuolelle ovat jääneet monet konsonanttiyhtymät. Niitä ovat a) kahden soinnittoman konsonantin yhtymät *tk, sk, hk, st* ja *ht*, b) toisen ja kolmannen tavun rajalla myös nasaalin tai likvidan ja klusiilin yhtymät *nd, ld, rd, mb* (*ld*-tapauksissa kuitenkin poikkeuksena sellaiset varsinaisista astevaihteluvastaavuuksista hiukan syrjempään jääneet verbinmuodot kuin inf. *kū(n)nella* ~ *kū(n)nelta*, pass. prs. *kū(n)nellah* ~ *kū(n)neltah*):

aunus	varsinaiskarjala
a) <i>matku</i> : <i>matkan</i>	<i>matka</i> : <i>matan</i>
<i>koski</i> : <i>kosken</i>	<i>koški</i> : <i>košen</i> ~ <i>kossen</i>
<i>tahkuo</i> : <i>tahkota</i>	<i>tahkuo</i> : <i>tahota</i> (myös <i>tahkota</i>)
<i>kastien</i> : <i>kaste</i>	<i>kaštien</i> : <i>kašše</i>
<i>tiähti</i> : <i>tiähten</i>	<i>tähti</i> : <i>tähen</i>
b) <i>ižändü</i> : <i>ižändän</i>	<i>isäntä</i> : <i>isännän, izändä</i> : <i>izännän</i>
<i>viheldä</i> : <i>viheldän</i>	<i>viheltea</i> ~ <i>-ld</i> : <i>vihellän</i>
<i>kumarda-</i> : <i>kumardamos</i> 'kumarrun'	<i>kumarta-</i> ~ <i>-rd</i> : <i>kumarrakši</i> 'kumartuu'
<i>pitkempi</i> : <i>pitkembän</i>	<i>pitempi</i> (~ <i>-mb-</i>) : <i>pitemmän</i>

Joukossa on vain yksi sellainen tapaus, nimittäin yhtymä *ht* (: **hδ*), joka muiden ims. astevaihtelukielten yhtäpitävän osoituksen mukaan varmasti on ollut astevaihtelun alainen jo myöhäiskantasuomessa. Kaikissa muissa, niukimmin *hk*-tapauksissa, osoittavat jokin tai jotkin astevaihtelukielet vaihteluttomuutta, ja siksi niihin on ollut tapana olettaa vaihteluttomia mksm. lähtömuotoja — menettelyn traditionaaleista perusteista ks. Setälä, YSÄH s. 124 ja SUSA 14:3 s. 22. Ensi silmäyksellä näyttää siltä kuin aunuksen kanta olisi suoraa perintöä myöhäiskantasuomesta; vain *ht*- ja ehkä myös *hk*-yhtymän vaihtelematon vahva aste jouduttaisiin selittämään mukautumaksi muissa soinnittoman konsonantin ja klusiilin yhtymissä tavattavaan vaihteluttomuuteen. Tällaista suoraa perintöä on viimeksi olettanut Nirvi (Sitzungsberichte der FAW 1960 s. 162, KV 41 s. 130), ja tästä oletuksesta lähtien on aivan looginen hänen päätelmänsä, että aunukselaismurteet olisivat jo aikaisin eronneet muusta muinaiskarjalasta, jossa nuo tapaukset vuorostaan olisivat tempautuneet astevaihteluun. Siten muinaiskarjalan vanhin aste olisi jakautunut kahteen murretyyppiin: toisaalta muinaisvarsinaiskarjalaan, jossa uudennus toteutui ja josta olisi juonnettavissa varsinaiskarjalan ja inkeröisen (suureksi osaksi myös savolaismurteiden) kanta, toisaalta muinaisaunuksen, joka olisi jäänyt uudennuksen ulkopuolelle. Tällainen voi tuntua kuitenkin tarpeettoman mutkikkaalta otaksumalta, kun astevaihteluttomuus yhtä hyvin voitaisiin lukea aunuksen vepsäläispiirteisiin. Niin on Lauri Kettunen tehnytkin (Vir. 1940 s. 285). Voidaan ainakin kokeeksi yhtyä hänen selitykseensä ja tarkastella, mihin määrään aunuksen astevaihtelusuhteet muilta osin ovat selitettävissä vepsäläistä pohjaa olettamalla.

Vaikka yksinäisklusiilit muissa ympäristöissä (vokaalin ja soinnillisen konsonantin jäljessä) ovat aunuksessa astevaihtelun alaisia, tunnetaan hajatietoja myös vepsän suhteita muistuttavasta vaihteluttomuudesta. Tällaisina »yksinäisinä pehmenemättöminä muotoina» esimerkiksi Genetz (TAK s. 126—129) luettelee sellaisia tapauksia kuin *nägittögö, kolme poigastu, sadois, tuudittoa* (vrt. *tuudie* id.), *ei pidellüh* (~ *piellüh*), *umbikoi* 'ummikko', *hebottšu* (~ *hevottšu*) 'tamma'. Samanlaisia tapauksia voidaan poimia mm. KKS:n artikkeleista *ijen ja ijenliha: igen* Vieljärvellä, *igenliha* Salmussa (: mon. partit. *igenii*), Säämäjärvellä (: *igenet*) ja Neekula-Riipuskalassa (: *igenii*). Kyseessä ei näytä olevan systemaattinen ilmiö; paljon tavallisempaa, vaikkei yksinomaista tällainen vahva-asteisuus sen sijaan on pohjoisimpiin lyydiläismurteisiin rajautuvassa eteläkarjalassa (esimerkistöä *g:n* ja *d:n* alalta ks. Virtaranta, Dentaalispirantin edustus s. 221, *b:n* alalta Ojansuu, KAÄH s. 23). Jälkiä vanhasta vepsäläisyydestä etsittäessä ei tällaiselle aineistolle ainakaan aunuksen kannalta voida myöntää enempää kuin lievä indiisiarvo — muistettakoon, kuinka tavallisia asteyleistyksyet vastaavanlaisissa tapauksissa ovat eri puolilla itämerensuomea, kouraantuntuvimpana esimerkkinä vokaalienvälisen yksinäisklusiilin vahvan asteen yleistyksyet virossa. Jonkinlaisen indiisin asteelle todisteita koottaessa jäävät myös sellaiset Nirvin (Sitzungsberichte der FAW 1960 s. 163, KV 41 s. 130) huomauttamat heikkoasteiset tapaukset kuin aunuksen *käed, ližäelen*, joissa klusiilin heikko vastine on kyllä kadonnut mutta tällöin syntynyt vokaaliyhtymä varsinaiskarjalasta poikkeavasti pysynyt ennallaan (vrt. karj. *keät, kereäl'en*). Samankaltaisia tapauksia voitaisiin luetella eri vokaaliympäristöistä lisää. Nirvin oman käsityksen mukaan ne olisivat jälleen todisteita siitä, että aunus on hyvissä ajoin lohjennut muinaiskarjalasta, jossa karjalaistyyppinen vokaaliedustus näyttää jo varhain kehittyneen (ajoituksesta ks. Heikki Leskinen, LLMÄH I s. 62—65). Yhtä hyvin voitaisiin kuitenkin ajatella, että alkuperäinen vokaaliyhtymä aunuksessa olisi palautuksen tulosta ja että palautus olisi tapahtunut vepsäläismallisen astevaihteluttoman *käded, ližädelen* -tyypin pohjalta sellaisessa vaiheessa, jossa tyyppin *d* on karjalan tavanomaisen astevaihtelukaavan mukaan korvautunut nollalla. Tämäkin indiisi kuitenkin tuntuu kaipeavan tuekseen vankempia todisteita. Ja tällaisena lisääindiisinä voidaan aunukselta nyt esittää ainakin kolme tapausta, joiden vokaalienvälisen klusiilin edustusta on vaikea selittää omapohjaiseksi palautukseksi.

a) Suomen *sydän*-sanana vastine varsinaiskarjalassa kuuluu *šän* (*šän, siän*) : gen. *šeämen, šiämi* (*šeämi*) : gen. *šiämen, šiön* : gen. *šiömen*, aunuksessa sitä vastoin astevaihtelun alaisena *siväin* : *südämen*. Tutkimusta on paljon askarruttanut tämän sanan vaihtelematon heikko aste useimmissa ims. astevaihtelukielissä: paitsi karjalassa myös suomessa (yleiskielen *sydän* : *sydämen* ~ tav. *sydämmen* murrevastatineen), vatjassa (*süä* : *süämē* ~ *süämmē*) ja etelävirossakin (*söä* : *söäme*). Paitsi aunukselta tunnetaan vahva aste vain pohjoisvirossa, siellä myös

heikon sijalle yleistyneenä: *süda* (mutta *söandama* 'uskaltaa') : *südame*. Sana on alkuperäisiä δ -sanoja, niin että varhaiskantasuomalaiseksi lähtömuodoksi on rakennettava **südäm* : **südämen* (vrt. IpKo *tšäðë* : *tšgððä'm*). Yleensä on katsottu, ettei sen vaihtelemattomalla heikolla asteella kuitenkaan ole suoranaista tekemistä tämän kanssa vaan että heikkoasteisuus pohjautuisi vokaalivartaloisissa muodoissa jo kantasuomessa tapahtuneeseen *m*:n säännöttömään geminoitumiseen, jonka ovat parhaiten säilyttäneet suomen murteet ja puhuttu yleiskielikin. Ks. Ravila, FUF 24 s. 47, Posti, FUF 31 s. 84, Heikki Leskinen, LLMÄH I s. 247, Hakulinen, SKRK 3. p. s. 42. Selitys tuntuu uskottavalta; tulee tosin kysyneeksi, eikä poikkeuksellinen geminaatta ole kantasuomessa syntynytkin juuri suojaamaan tämän keskeisen sanan alkup. vaihtelematonta δ :tä vaiheessa, jolloin δ -sanat muuten liittyivät *t* : δ -vaihteluun. Mutta jos myöhäiskantasuomen taivutus on ollut **südän* : **südämnen*, miten sitten selittyvät pohjoisviron *süda* : *südame* ja aunuksen *süväin* : *südämen*? Merle Leppik on äskettäin (Sovetskoje finno-ugrovedenije 1968 s. 6) ehdottanut sellaista ratkaisua, että myöhäiskantasuomessa on tavattu rinnan kahta taivutustyyppiä: hänen transkriptionsa mukaan 1) **süñän* : **sütämen* ja 2) **süñän* : **süñämnen*, joista kumpikaan ei olisi loukannut mksm. astevaihtelun allofonista luonnetta. **süñän* : **sütämen* -tyyppi olisi sellaisenaan periytynyt pohjoisviroon ja aunukseseen, **süñän* : **süñämnen* muihin astevaihtelukieliin.

Leppikin ratkaisu on muodollisesti moitteeton, mutta käsitykseen aunukselaismurteiden synnystä se vaikuttaisi mutkistavasti. Ratkaisun valossa ei näet voitaisi ajatella yhtenäistä muinaiskarjalaa puhutun tämän kielimuodon varhimmassakaan vaiheessa: aunus olisi ainakin tässä vähäisessä mutta keskeistä sanaa koskevassa äänneaikassa ollut alun alkaen varsinaiskarjalasta poikkeavalla kannalla. Jo rekonstruktionalouden nimessä tekee siksi mieli tutkia, olisiko nykykielten kaksinaisuus sittenkin johdettavissa pelkästään vaihteluttomasta tyypistä **südän* : **südämnen*. Pohjoisviron osalta voitaisiin hyvin olettaa, että heikko aste vokaalivartaloisissa sijoissa olisi varhain väistynyt analogisen vahvan asteen tieltä, ja suorastaan välttämättömäksi käy tällainen oletus, jos mksm. nasaaligeminaatta joko yleisesti tai ainakin tässä sanassa on lyhentynyt ennen mekaanisen astevaihtelun muuttumista fonemaattiseksi. (Vahvan asteen esiintyminen konsonanttivartaloisissakin sijamuodoissa olisi tietysti tätä myöhempää yleistystä.) Samaan tapaan voidaan ajatella käyneen aunuksen pohjana olevassa osassa muinaiskarjalaa. Vaihdoksen olisi silloin kuitenkin katsottava tapahtuneen jo ennen vokaalienvälisen **ð*:n katoa, ts. äänteenmuutosta, joka on syystä luettu muinaiskarjalan vanhimpiin. Taivutussuhteen **süän* : **süämnen* tjs. synnyttyä ei dentaaliklusiilin palautus enää olisi käynyt päinsä. Jälleen jouduttaisiin siis aunuksen takia tinkimään muinaiskarjalan yhtenäisyydestä. Tinkiminen käy tarpeettomaksi vain jos avuksi otetaan vepsän suhde *südän* : *südämen*, jota aunuksen edustus oireellisella tavalla muistuttaa myös konsonanttivartaloisten muotojen sisältämän sekundaarin diftongin osalta.

Jos tämä tyyppi jolloinkin on mukautunut karjalan astevaihtelukaavaan, on tulokseksi pakosta täytyntä saada juuri *siivään* : *südämen*, ts. aunukselainen erikoistyyppi, joka sellaisenaan oli vieras sekä varsinaiskarjalalle että vepsälle.

b) 'Saukkoa' merkitsevä sana, **sayarva*-muotoon palautettava sm. *saarvan* vastine, kuuluu vepsässä *sagaru*, *sagarm*, lyydissä *sagaru*, -o, *sagar*, *sagarm* (eteläkarjalaan rajautuvassa Kortassin murteessa kuitenkin *suarau*), aunuksessa *sagarvo*, karjalassa *šoarva*, *šuarva*, *šoarava*, *šuarava*.¹ Tämä tapaus poikkeaa äskeisestä siinä, ettei aunuksen sanansisäistä *g*:tä teoriassakaan voida selittää olettamalla muinaisaunuksen varhaista erkanemista muinaiskarjalasta. Sanan toinen tavu on alun alkaen ollut vaihtelematta umpinainen, eikä vahvan asteen palautus heikkoasteisen **γ*:n pohjalta ole muinaiskarjalassa enempää kuin kuvitteellisessa muinaisaunuksessakaan käynyt päinsä niin kauan kuin astevaihtelu oli fonettisesta ympäristöstä mekaanisesti riippuva ilmiö. Sekundaaarien avotavuisten muotojen oletukselle ei voida rakentaa senkään vertaa kuin *sydän*-sanan vastinetta punnittaessa, ja **γ*:n kadottua olisivat palautukset olleet vielä mahdottomampia. Luontevasti aunuksen *g* sitä vastoin selittyy sellaisen kielimuodon pohjalta, jossa yksinäisklusiilien astevaihtelu on varhain tasoittunut. Vepsäläis-lyydiläistä kielialuetta kauempaa ei tällaista tasoittumista tarvitse hakea.

c) Äskeiseen rinnastuu täysin 'mätiä' merkitsevän *määnä*-sanan edustus, johon jo Aimo Turunen (Verba docent, 1959, s. 390—391) on kiinnittänyt huomiota: vepsä *mädahm*, lyyd. *mädahn*, *mädähne*, *mädähnö*, *mädähno*, aun. *mähändü*, karj. *mähnä* (aunuksen naapuristossa Suojärvellä ja Suistamolla kuitenkin *mähändü*). Kuten Turunen huomauttaa, aunuksen metateettinen asu on parhaiten selitettävissä vepsäläis-lyydiläisen *mädahm*, *mädahn* -tyypin pohjalta, jossa vaihtelematon *d* on näiden kielimuotojen kannalta odotuksenmukainen. Mikään »astyleistys», ts. vahva-asteisen klusiilin palautus karjalan tai aunuksen tai muinaiskarjalankaan omalta pohjalta, ei tässä sanassa liioin olisi ollut mahdollinen.

3. Nämä yksityistapauksiin rajoittuvat indiisit sopivat taustaksi, kun lähdetään tarkastelemaan paljon laaja-alaisempaa astevaihteluilmiötä, jossa aunus näyttää kulkeneen kokonaan omaa, sekä muinaiskarjalasta että vepsästä ja lyydistä riippumatonta latuaan. Tarkoitan likvidan ja palataaliklusiilin yhtymän astevaihtelua:

lg : *ll* (*jalgu* : *jallan*; *olguon* 'poistun' : *ollota* 'poistua')

rg : *rr* (*kärgi* : *kärren*; *targien* 'uskallan' : *tarreta* 'uskaltaa')

¹ Turusen mukaan (LyMÄH I s. 111) aunuksen valtatyyppi olisi *soarau* ja hänen Säämäjärveltä tuntemansa *sagarvo* selittyisi lyydiläiseksi lainaksi. KKS:n kokoelmat osoittavat *g*:llisen asun kuitenkin yleisaunukselaiseksi; ulottuupa sen alue hiukan eteläkarjalankin puolelle (Korpiselässä ja Suojärvellä, Turusen 1933 tekemän muistintapon mukaan myös Ilomantsin Liusvaarassa).

Puhtain varsinaiskarjala, ts. pohjoiskarjala eli vienalaismurteet, on tässä kohden samalla kannalla kuin suomen itämurteet ja inkeroinen (*jalka* : *jalan*, *kärki* : *kären*), joten nolla klusiilin heikkona vastineena näyttää periytyvän muinaiskarjalasta. Aunukselaismurteiden kannalla ovat vain eteläkarjala ja eteläkarjalaista tyyppiä edustavat Sisä-Venäjän karjalaismurteet, ts. murteistot, joita syystä voidaan pitää pohjoiskarjalan ja aunuksen välisinä siirtymämurteina. Samojen siirtymämurteiden erikoisuuksia on se, että myös *sk*:n astevaihtelu on niissä vastaavaa tyyppiä:

sk : *ss* (*käskii* : *kässäin*, *laske-* : *elä lasse*)

Siten sekin poikkeaa muinaiskarjalan oletettavasta kannasta (*käskii* : *kässäin*), joka on säilynyt paitsi pohjoiskarjalassa myös inkeroisessa ja osassa suomen itämurteita (sekä niihin liittyvästi kaakkoishämäläisissäkin murteissa).

Tarkastelen ensin aunukselais-eteläkarjalaisia suhteita *lg* : *ll* ja *rg* : *rr*. Jos muinaiskarjalan yhtenäisyydestä halutaan pitää kiinni, ne on katsottava uudennoksiksi, ja helposti tulee silloin mieleen, että niille on voinut antaa mallin likvidan ja dentaaliksiilin astevaihtelu: aun. *virdu* : *virran*, *sildu* : *sillan*. Näin on Veikko Ruoppila asian esittänytkin (Äyrämöismurteiden äännehistoria s. 31—32) ja samalla viitannut vielä sellaiseen mahdolliseen esikuvaan kuin dentaali- tai labiaalinasalin ja homorgaanisen klusiilin astevaihteluun: *randa* : *rannan*, *lembi* : *lemmen*. Lauri Posti on eräässä asiantuntijanlausunnossaan² huomauttanut hankaluudesta, joka liittyy tähän selitykseen ja joka on aivan samaa tyyppiä kuin edellä *sydän*, *saarva* ja *määnä* -sanojen yhteydessä puheeksi tullut klusiilin palautuksen vaikeus. Hän muistuttaa sellaisista aunuksen (ja eteläkarjalan) sanoista kuin *ellendeä* (* < *elyentädäk*) 'ymmärtää' ja *mollembad* (< **molyempat*, vrt. veps. *mougolid*) 'molemmat' ja kysyy, mistä tällaisiinkin muotoihin olisi otaksutun analogiakchityksen yhteydessä voitu saada yksinäis-*l*:n sijaan geminaatta *ll*, kun rinnalla ei ole esiintynyt mitään vahva-asteista muotoa. Postin mukaan olisikin yhdyttävä Ojansuun käsitykseen, jonka mukaan aunuksessa ja eteläkarjalassa olisi tapahtunut muinaiskarjalan muista jatka- jista poikkeavasti äännelaillinen kehitys **ly* > *ll*.

Ruoppilan oletus näyttää kuitenkin kehittämisen arvoiselta. Hänen viittauksensa *mb*:n astevaihtelun antamaan tukeen voidaan ehkä jättää huomiotta, kun alkup. *p*:n astevaihtelukaava karjala- aunuksessa muuten poikkeaa alkup. *k*:n ja *t*:n vaihtelukaavasta: vokaalien välissä ei heikkona asteena ole kato vaan vokaaliympäristöstä riippumatta *v*, ja sama edustus tavataan kaikkialla myös likvidan jälkeen (aunuksessakin *salbu* : *salvan*, *varbahan* : *varvas*). Myös *nd*:n antama tuki tässä yhteydessä vaikuttaa vähän kyseenalaiselta, kun sen lähin

² Lausunto Helsingin yliopiston suomalaisen filologian apulaisen viran hakijain pätevytydestä 1959, monisteen s. 9.

paralleeli alkup. *k:n* astevaihtelun alalla, *ŋg* resp. *ŋk* -yhtymä, on koko karjalan kielessä jäänyt astevaihtelun ulkopuolelle. Mutta vaikka varsinaisiksi malleiksi jäisivätkin vain *ld* ja *rd* -yhtymät heikkoasteisine vastineineen, hänen olettamansa mekanismi merkitsisi tärkeässä kohden astevaihtelukaavan — generativistien termejä käyttäkseni: astevaihtelua koskevan fonologisen säännöstön — yksinkertaistumista. Muinaiskarjalaan palautuu varmasti se ilmiö, että vokaalienvälisten yksinäisklusiilien *k* ($> g$) ja *t* ($> d$) heikko aste osui yksin: molemmissa nolla. Ruoppilan ajatus tietäisi nyt sitä, että tämä palataali- ja dentaaliklusiilin astevaihtelun yhdenmukaisuus olisi levinnyt myös likvidan jälkeiseen asemaan, molempien heikkoasteisena vastineena kun tässä asemassa on kyseisen likvidan geminoituma. Kehitys sinänsä olisi varsin tuttua tyyppiä: juuri *k:n* ja *t:n* astevaihtelukaavan välinen jännitys on muuallakin johtanut omalaatuisiin uudennoksiin. Eri tahoilla ja eri aikoina on pyritty näiden kahden klusiilin vaihtelukaavan parallelismiin, joka ilmenee milloin edustusarjojen samanlaisuutena, milloin taas niiden konstanttina erilaisuutena. Esimerkkinä edellisenlaisesta parallelismista voidaan mainita *k:n* ja *t:n* heikkoasteinen edustus vokaalienvälisessä asemassa suomen länsi- ja itämurteiden rajamailla (a), jälkimmäisenlaisesta taas konsonantinjälkeisen *k:n* ja *t:n* astevaihtelu muinaiskarjalassa (b):

a) Sekä *k:n* että *t:n* heikkona vastineena vokaalienvälisessä asemassa on suomen itämurteissa muinaiskarjalan peruna yleensä nolla (tai sen sijasta hiatusta täyttävä *j* tai *w*, *v*). Länsimurteissa *t:n* heikkona vastineena on yleisimmin *l* tai *r*, *k:n* heikkona vastineena itämurteiden tapaan nolla mutta sen ohella myös *j* tai *w* (*v*) — jälkimmäiset kaksi melkoista useammin kuin itämurteissa ja niistä erityisesti *j* useissa sellaisissa asemissa (varsinkin *e:n* ja *i:n* edellä), joissa itämurteissa tavataan joko nolla tai *w* (*v*). Länsi- ja itämurteiden rajamailla on *k:n* astevaihtelu yleensä säilynyt tämäntyyppisenä, samalla kun *t:n* vaihtelussa on luovuttu läntisestä kannasta itäisen tyyppin hyväksi. Yksityiskohdissa ei *t:n* itäistä astevaihtelua silti läheskään aina ole omaksuttu sellaiseenaan, sillä idästä on omaksuttu myös se periaate, että samassa vokaaliympäristössä *k:n* ja *t:n* heikkoasteinen edustus on mikäli mahdollista sama. Ennallaan pysynyt läntinen *k:n* heikko aste on tällöin määrännyt edustuksen yksityiskohdat. Esimerkiksi Päijät-Hämeen hämäläis pohjaisissa savolaismurteissa on omaksuttu siltään mm. itämurteiset tyytit (*pata*) : *pāssa*, (*hitā* :) *hijas*, (*kutu* :) *kuwulla*, koska niiden tukena on ollut ennallaan säilyneet läntiset *k:n* astevaihtelutapaukset (*haka* :) *hāssa*, (*lika* :) *lijassa*, (*suku* :) *suwussa*. Mutta edustukaavojen pysyttäminen identtisinä on vaatinut *t:n* astevaihteluun myös lukuisia uudennoksia *k:n* läntistyyppisten vaihtelukaavan mukaisesti: (*satē* :) *saje* kuten (*hake* :) *hajen*, (*sute* :) *sujet* kuten (*luke* :) *lujet*, (*satime* :) *sajin* kuten (*haki* :) *hajin*, (*mato* :) *mavon* kuten (*tako* :) *tavon* jne., sen sijaan että olisi semmoisinaan omaksuttu savolaiset vastaavuudet *sāe* 'sade' — *hāen* 'haen', *suwet*

'sudet' — *luwet* 'luet', *sæn* 'sadin' — *hæn* 'hain', *mæon* 'madon' — *tæon* 'taon' jne. Vastaavanlaista on havaittavissa keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa ja Peräpohjolassakin. Tapauksittain kehitys on voinut riistäytyä tästä valtauomasta muun muassa siten, että on jouduttu varsinkin osassa Päijät-Hämettä ja Keski-Pohjanmaata hyperkorrektiin *j*:n suosintaan *t*:n astevaihtelun alalla. Pääsuuntaus, *k*:n ja *t*:n vokaalienvälisen astevaihtelun pysyttäminen yhden-tyyppisenä, on silti ilmeinen.

b) Vaikka kehitys jo muinaiskarjalassa oli johtanut *k*:n ja *t*:n heikon asteen yhtäläiseen nollaedustukseen vokaalien välissä, edustukset konsonantinjälkeisessä asemassa poikkesivat toisistaan. Pääperiaatteena oli, että *k*:n heikkona vastineena tällöinkin oli nolla, *t*:n heikkona vastineena sitä vastoin edellisen konsonantin geminoituma. Varmoja tapauksia ovat muinaiskarjalan vanhimmassa vaiheessa olleet ainakin seuraavat, jotka kuvastuvat kaikkialla muinaiskarjalan tytärikielissä ja -murteissa:

		<i>nt</i> : <i>nn</i> (<i>ranta</i> : <i>rannat</i>)
<i>lk</i> : <i>l</i> (<i>jälki</i> : <i>jälet</i>)	<i>lt</i> : <i>ll</i> (<i>silta</i> : <i>sillat</i>)	
<i>rk</i> : <i>r</i> (<i>kärki</i> : <i>käret</i>)	<i>rt</i> : <i>rr</i> (<i>virta</i> : <i>virrat</i>)	

Olen taulukosta jättänyt pois kolme erikoistapausta: *ηk*:n, *hk*:n ja *ht*:n edustuksen. Ei voida varmasti selvittää, kehittyikö alkuperäinen suhde *ηk* : **ηg* muinaiskarjalassa *ηk*:n ja *ηη*:n vaihteluksi (*nt* : *nn* ja *mp* : *mm* -tapausten mallin mukaan) tai kenties *ηk*:n ja yksinäis-*η*:n vaihteluksi (*lk* : *l* ja *rk* : *r* -tapausten mallin mukaan) vai tasoittuiko se jo tuolloin vaihtelemattoman *ηk*:n hyväksi, kun sekä yksinäis- että geminaatta-*η* vanhastaan puuttuivat foneemijärjestelmästä.³ — *t*:n heikoksi vastineeksi *ht*-yhtymässä vuorostaan odottaisi symmetrian vuoksi *h*:n geminoitumaa (*lehti*: **lehhen*), mutta eri tahoilla muinaiskarjalan jatkajissa tavataankin kato (*lehti* : *lehen*).⁴ Tämä on sekä foneettisesti että fonologisesti ymmärrettävää. *h* on konsonanteista vokaalimaisimpia, ja siksi kehityksen jälkeisessä asemassa on voinut viedä samaan tulokseen kuin vokaalin jäljessä. Näin on periaatteessa käynyt kaikissa suomen länsimurteissakin (esim.

³ Ks. Posti, Vir. 1951 s. 413—415. Karjala ja inkeroinen sekä osaksi suomen itämurteekin viittaavat mieluummin varhaiseen tasoittumiseen. Enimpien savolais- ja kaakkoismurteiden nykyinen *ηk* : *ηη* -vaihtelu olisi siten myöhempää erilliskehittymää, jonka esikuvana ainakin osaksi olisivat olleet länsimurteiden suhteet. Sitä että kehitys vaihtelukannalle ei suomen itämurteissakaan ole sujunut kitkatta, tuntuvat todistavan eräät tapaukset, joissa odotettavan *ηη*:n sijasta onkin omaksuttu *nn*: 1) etupäässä savolaismurteisiin rajoittuva heikkoasteinen tyyppi *kaupunnin* (jonka mukaan myös sekundaari vahva aste *kaupunti*) pro *kaupunniin*, 2) savolaismurteinen tyyppi *minunni* 'minunkin', *varsinni* 'varsinkin' (pro **minunni*, **varsinni*; tällaisia muotoja Alpo Räisäsen havaintojen mukaan tavataankin Kuusamon murteessa: *sehän* [karhu] *suöpi lehmänni*, *mitä milloin sattu tekemän*), 3) ehkä myös *mämmös*, *pannos* -tyyppiset itämurteiden optatiivimuodot (pro **männös*, **pannos*), joiden pohjalta vuorostaan ovat voineet kehittyä *ollos*, *purros* -tyyppiset optatiivit (pro **ollos*, **purros*; ks. Heikki Leskinen, Imperatiivin muodostus ims. kielissä I s. 74).

⁴ Myöhäiseen analogiaan perustuvista erikoistapauksista *tehhä* 'tehdä', *nähhä* 'nähdä' ks. esim. Rapola, SKÄL s. 109; kirj., Proto-Finnic Final Consonants I: 1 s. 69—70.

hämäläismurteiden *lehti* : *lehlen*, vaikka *ranta* : *rannan*, *silta* : *sillan*, *virta* : *virran*). Lisäksi *hh*:n omaksumista on voinut jarruttaa se, että foneemisysteemiin ei ole vanhastaan kuulunut geminaatta-*h*:ta, johon uudet tapaukset olisivat voineet liittyä. — *k*:n heikoksi vastineeksi *hk*-yhtymässä taas odottaisi ilman muuta nollaa, mutta muinaiskarjalan jatkajissa se ei ole likikään yksinomainen: sekä karjalassa että suomen itämurteissa tavataan varsin yleisesti vaihtelematon *hk* (tavallisesti tosin vain tietyissä sanoissa ja sanatyypeissä, rinnalla tällöin *h* toisissa sanoissa ja sanatyypeissä). Kato ehkä kuitenkin on muinaiskarjalan säännönmukainen kehittäjä; näihin saakka sen ovat parhaiten säilyttäneet inkeroismurteet. Vaihteluttomuus olisi silloin myöhempää tasoitusta, jonka avulla on pyritty estämään se, että *k*:n ja *t*:n heikot vastineet olisivat *h*:n jäljessä, toisin kuin nasaalin ja likvidan jäljessä, langenneet yhteen.

Sitä että *k*:n ja *t*:n heikot vastineet konsonantin jäljessä on pyritty pitämään erillään, osoittavat ainakin ne kolme uutta *k*:n ja *t*:n astevaihtelutapausta, jotka muinaiskarjalassa on omaksuttu entisten jatkoksi. Kaikissa kolmessa on kysymys soinnitonta obstruenttia seuraavasta *k*:sta tai *t*:stä, ja aivan kuten vanhastaan soinnillisen konsonantin jäljessä on näihinkin tapauksiin omaksuttu nolla *k*:n heikoksi vastineeksi, edellisen konsonantin geminoituma *t*:n heikoksi vastineeksi:

tk : *t* (*matka* : *matan*)
sk : *s* (*niska* : *nisan*) *st* : *ss* (*musta* : *mussan*)

Kun tällaisetkin tapaukset ovat periytyneet sekä pohjoiskarjalaan että inkeroiseen ja kun selviä jäänteitä niistä tavataan myös suomen murteissa kaakkois-hämäläisiä murteita (*sk*-tapaukset) ja Peräpohjolaa (*st*-tapaukset) myöten, niitä tekee mieli pitää peruna yhtenäisen muinaiskarjalan toisesta vaiheesta. Savolais- ja aunukselaismurteiden vaihteluttomuus olisi silloin sekundaaria.⁵

Kaikkiaan muinaiskarjalan *k*:n ja *t*:n astevaihtelu konsonantinjälkeisessä asemassa osoittaa pyrkimystä symmetriaan. Kyseessä ei nyt ole kuitenkaan *k*:n ja *t*:n heikon asteen identtisyys vaan niiden konstantti erilaisuus mahdollisimman monessa konsonanttiyhtymässä: *k*:n vastineena yleensä nolla, *t*:n vastineena yleensä edellisen konsonantin geminoituma. Kaava oli erilainen kuin vokaalienvälisessä asemassa, mutta se kattoi kuitenkin laajan yhtenäisen tapausryhmän ja saattoi siksi pysyä helposti voimassa.

⁵ Ratkaisevaa tukea ajoitukselle ei antane Ojansuun arvelu (KAÄH s. 29), että astevaihtelu tällaisissa tapauksissa olisi »myöhempi kuin *k*:n, *t*:n, *p*:n muuttuminen *g*:ksi, *d*:ksi, *b*:ksi eteläkarjalassa». Tuon soinnillistumisen aikoihin ovat geminaattaklusiilien heikko aste ja yksinäisklusiilien vahva aste vielä olleet kvantitatiivisesti erillään, ja hyvin ymmärrettävää olisi, että konsonanttiyhtymän *tk* heikkoasteinen edustaja *t* olisi kvantiteetiltaan pyrkinyt liittymään juuri geminaattojen heikkojen vastineiden sarjaan. Sama koskee *sk*-yhtymän heikkoa vastinetta *s*, joka varmaan on pyrkinyt myönteilemään *ss*-geminaatan sekundaarin heikon asteen *s*:n kvantiteettia (tästä astevaihtelutapauksesta ks. esim. Ojansuu, KAÄH s. 41).

4. Missä oloissa tällaiset *k:n* ja *t:n* vuorovaikutukseen perustuvat astevaihtelu-kaavan uudennokset ovat syntyneet, ei aina ole helppo osoittaa. Selvää kyllä on, että suomen länsi- ja itämurteiden rajamailla tapahtuneet uudennokset ovat seurausta kahden eri murremuodon törmäyksestä, ja samantapaista selitystä tekisi mieli esittää myös muinaiskarjalan innovaatiolle, vaikka selitys tällä kertaa jää pakosta hypoteettisemmaksi. Törmäävistä osapuolista olisi toisen tällöin täytynyt edustaa muinaiskarjalan ensi vaihetta, jossa *tk*, *sk* ja *st*-yhtymät eivät vielä olleet mukautuneet astevaihteluun. Mahdollista olisi nyt otaksua, että toisena osapuolena on ollut murre- tai kielimuoto, josta yksinäis-klusiilien astevaihtelu on puuttunut. Jos tällaisen murteen puhujat ovat joutuneet kosketuksiin varhaismuinaiskarjalan puhujien kanssa, he (tai hyperkorrektisti itse muinaiskarjalaisetkin) ovat astevaihtelua tavoitellessaan voineet ulottaa vaihtelukaavan myös sellaisiin tapauksiin, joita se ei alkuaan ole koskenut. Lähinnä tulee ajatelleeksi muinaisvepsän ja muinaiskarjalan törmäystä — vepsässähän yksinäisklusiilien astevaihtelu on varhain tasoittunut (ks. Tunkelo, Vepsän kielen astevaihteluttomuudesta, Suomi V 20 ja Vähäisiä kirjelmiä 93; Posti, FUF 26 s. 1—25). Palaan loppupuolella esitystäni siihen, miten ja milloin tuollainen törmäys ehkä olisi voinut tapahtua, ja tähdenään vielä ratkaisun hypoteettisuutta.⁶

Samaan tapaan voidaan nyt otaksua, että konsonanttiyhtymien astevaihtelusuhteet myös aunukselaismurteissa olisivat seurausta karjalan ja vepsän törmäyksestä ja tälläkin kertaa nimenomaan vepsän karjalaistumisesta. Ensi silmäyksellä oletus kyllä voi tuntua varsin epäloogiselta. Jouduttaisiinhan tällä kertaa selittämään, että samoissa konsonanttiyhtymissä (ja lisäksi yhtymissä *hk* ja *ht*), joiden vastikään oletin voineen tempautua astevaihteluun vepsänpuhujien tavoitellessa karjalaista kielimuotoa, olisi vaihtelu tasoittunut samantapaisissa oloissa kuin se vähän aiemmin oli syntynytkin. Koetan tuonempana s. 171 selittää, millaiseksi uudennuksen mekanismi tällöin olisi tulkittava, ellei katsota aunuksen astevaihteluttomuuden soinnittomissa konsonanttiyhtymissä olevan suoraa kantasuomen perintöä. Olipa se tai ei, tähdellistä on, että ainakin *lg* ja *rg*-yhtymien astevaihtelusuhteet aunuksessa ovat hyvin vietävissä vepsän karjalaistumisen tiliin. Tämäntapaisen ajatuksen on Kettunen ohimennen esittänytkin (Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet s. 7—8), ja sitä voidaan vielä täydentää tarkastelemalla aunuksen astevaihtelu-

⁶ Välttämätöntä ei ole ajatella, että törmänneestä osapuolesta on astevaihtelu kokonaan puuttunut. Voisi myös kuvitella, että siinä toisin kuin muinaiskarjalassa on vielä vallinnut sellainen mekaaninen astevaihtelu, jossa sekä *t:n* että *k:n* heikolla asteella on aina ollut klusiilin allofoniksi tajuttu materiaalin edustaja (*ɣ*, *d*; *ð*, *g*). Kun tällöin »omat» **jälyet*, **silät* = /jälket/, /siltat/ -tyypit ovat selvästi poikenneet muinaiskarjalan *jälet*, *sillat*-tyypeistä, ne ovat muinaiskarjalaa tavoiteltaessa voineet provosoida myös omien **niskat*, **mustat* = /niskat/, /mustat/ -tyyppien sijaan hyperkarjalaiset *nisat*, *musat*. Allofonisen astevaihtelun säilyttänyt kielimuoto olisi siinä tapauksessa voinut olla jopa jokin vanhoillaan säilynyt muinaiskarjalan alamurrekin mutta yhtä hyvin jokin niistä länsimurteisista elementeistä, joita muinaiskarjalan syntyä selitettäessä on ollut tapana olettaa.

kaavaa vähän laajemmalti. Jos vepsän vaihteluttomat *g* ja *d* saivat vokaalienvälisessä asemassa saman heikon vastineen (nollan) ja soinnittomat konsonanttiyhtymät jäivät astevaihtelun ulkopuolelle, olisi karjalan perusteella nasaalin ja likvidan jälkeinen asema jäänyt ainoaksi, jossa *g*:n ja *d*:n heikko aste eivät käyneet yksiin. Toisin kuin oletukseni mukaan muinaiskarjalan toisessa vaiheessa tämä »konstanttiin erilaisuuteen» perustuva kaava olisi nyt peittänyt niin vähäisen tapausryhmän, että se yksinkertaistettiin vokaalienvälisen edustuksen kaavan mukaiseksi, ts. yleistettiin *d*:n heikkoasteinen geminoitumaedustus myös likvidanjälkeisiin *g*-tapauksiin. On ehkä vain sattumaa, ettei tämäntyyppiseen yksinkertaistukseen päädytty jo muinaiskarjalan toisessa vaiheessa vaan että yksinkertaistus siellä tavoitettiin laajentamalla astevaihtelun alaa.

Vastaesitetyn tulkinnan etuna on, että sen avulla saadaan myös geminaattal-*l* aunuksen *ellendeä* ja *mollembat* -sanoissa luontevasti selitetyksi. Jo *ellendeä*-verbin levikki tuntuu viittaavan sanan vepsäläiseen alkuperään: sana tunnetaan paitsi aunuksessa myös eteläkarjalassa, mutta vienalaismurteissa enempää kuin suomen itämurteissa sillä ei ole vastinetta. Jos aunukselais-eteläkarjalaisen asun lähtökohtana nyt on ollut vepsän astevaihteluton *elgeta*, *elgeta* 'ymmärtää', se on aunuksessa tietysti mukautunut astevaihteluun siinä missä muutkin vepsän *lg*-sanat. Epäselväksi jää, ovatko vasta aunuksen erilliskehityksen tulosta sellaiset samaan pesyeseen kuuluvat muodosteet kuin *elgo* 'äly, järki, ymmärrys; tapa' (Korpiselkä, Suojärvi, Säämäjärvi) ja *elguo* 'aavistaa, arvata' (Säämäjärvi). Nekin joka tapauksessa osoittavat, että pesyeen on tajuttu kuuluvan *lg*:n astevaihtelun alaan. — Vähän mutkikkaampi on aunuksen *mollembat*-muodon tausta. Jo suomen länsimurteiden edustus (*molemmat*, ei **moljemmat*) osoittaa, että vartalokonsonanttina on alkuaan ollut pelkkä yksinäis-*l*, ei astevaihtelun alainen yhtymä *lk*, ja saman vahvistavat lyydi ja vepsän kaikki päämurteistot: lyydissä *moľembad*, vepsässä (Reino Peltolan yst. ilmoituksen mukaan) *Ä moľembad*, *K moľembad*, *moľembad*, *moľombad*, *E moľembad*. Kaikkialla vepsässä tavataan tämän sanan täytenä synonyymina kuitenkin myös merkillinen sana *Ä mougotid*, *muuğotid*, *K mougotid* (myös *-d'*), *muuğotid* (*-d'*), *E mougotid*, joka kai on palautettavissa yhtä hyvin lähtömuotoon **molyotti-* kuin **mouyotti-*. Vepsässä synonyymiset *molembad* ja *mougotid* ovat pysyneet hyvin erossa toisistaan, mutta toisin on käynyt aunuksessa. Sellaisessa aunukselaismurteiden esivaiheessa, jossa tyyppi *jäled* väistyi geminaatallisen tyyppin *jälled* tieltä, on kieltajussa jouduttu lajittelemaan karjalan vokaalienvälisen *l*:n tapaukset kahteen ryhmään: toisaalta vaihtelematta *l*:llisiin, toisaalta *lg* : *l* -astevaihtelua edustaviin. Jos vepsän *mougotid* tällöin oli tiedossa, se johdatti karjalan äänteellisesti läheisen *molemmat*-tyypin helposti väärään karsinaan, tuloksena hyperkorrekti geminaatta-*l*. Geminaatallisen *mollembat*-tyypin keskeisaluetta ovat odotuksenmukaisesti juuri aunukselaismurteet (ääriesiintymät toisaalta Suistamalla ja

Suojärvellä, toisaalta eräissä lyydiläismurteissa), ja kaikkialla sen rinnalla tavataan myös vepsäläisperäinen *molletit*. Vienalaismurteiden ja eteläkarjalan *molommat* sitä vastoin on alkuperäiskannan mukaisesti yksinäis-*l*:llinen, ja samoista murteista puuttuu *molletit*-tyypin vastine kokonaan.

Eteläkarjalan astevaihtelusuhte *sk : ss* vihdoin on murremaantieteellisesti luonnollinen jatke aunuksen suhteille *lg : ll* ja *rg : rr*. Myös kahden jälkimmäisen vaihtelusuhteen alue jatkuu aunukselta eteläkarjalaan, mutta täällä on toisaalta *st* pysynyt karjalaisittain astevaihtelun alaisena, heikkoasteisena parikkinaan muun karjalan tavoin *ss*. Aunuksen ja varsinaiskarjalan risteytymisestä on tällaisissa oloissa syntynyt seuraava järjestelmä, jossa palataali- ja dentaaliklusiilin heikon asteen samuus koskee ei vain vokaalienvälistä asemaa vaan myös kolmea konsonantinjälkeistä:

<i>(ηg : ηg)</i>	<i>nd : nn</i>
<i>lg : ll</i>	<i>ld : ll</i>
<i>rg : rr</i>	<i>rd : rr</i>
<i>sk : ss</i>	<i>st : ss</i>

k- resp. *g*-loppuisista konsonanttiyhtymistä ovat tämän järjestelmän ulkopuolelle jääneet *ηg:n* lisäksi vain *tk* (: *t*) ja *hk* (: *hk* ~ *h*). *ηg*-yhtymän erikoisasemaa olen edellä jo käsitellyt, ja *tk*- ja *hk*-tapauksissa ei geminaattaedustuksen esikuvaksi ole tarjoutunut sellaista *t*-loppuista konsonanttiyhtymää, jonka heikko aste olisi ollut geminaattatyyppejä.

5. Yhä välttämättömämmäksi käy vepsäläisen pohjan oletus, kun otetaan tarkasteltavaksi eräs toinen aunuksen astevaihtelupiirre: heikon asteen esiintyminen sellaisen avotavun edellä, joka sisältää *i*-loppuisen diftongin. Tällä ilmiöllä on aunuksessa merkilliset rajoitukset: ensinnäkin se tavataan vain kahdessa muotoryhmässä (imperfektimuodoissa ja *oi*-loppuisissa deminutiiveissa), ja toiseksi se koskee vain geminaattaklusiileja ja -affrikaattoja, ei yksinäiskonsonantteja. Tyypillisiä ovat siten sellaiset imperfektiin yks. 3. persoonan muodot kuin *heitii*, *pütui*, *tapoi*, *ku₁tšui*, *seizatui*, *havai₁tšui* (vaikka toisaalta *andoi* pro **annoi*; *kadoi*) ja sellaiset *oi*-deminutiivit kuin *kukoi* 'kukko', *lipoi* 'perhonen', *me₁tšoi* 'metso', *livviköi* 'aunukselainen', *pühiköi* pyhäpäivänä syntyneen lehmän nimi (vaikka toisaalta *kuldoi* 'kultanen' pro **kulloi*; *kägöi*, *lemboi*). Vihjeen siihen, miltä suunnalta selitystä tähän aunuksen astevaihteluseikkaan on etsittävä, antaa jo itse *i*-loppuinen diftongi. Varsinaiskarjalassa se ei ole painottomassa avotavussa koskaan säilynyt semmoisenaan; *i* on joko kadonnut jäljettömään tai siirtynyt seuraavan dentaalikonsonantin liudennukseksi. Vepsässä ja lyydiläismurteissa diftongi sitä vastoin on säilynyt, ehkä silmäänpistävimpinä tapausryhminä juuri imperfektimuodot ja *oi*-nominat, ja lyydiläismurteille

on lisäksi ominaista, että heikko aste säännöllisesti tavataan paitsi alkuperäisen umpitavun myös *i*-diftongillisen avotavun edellä. Tämän kaikista lyydiläismurteiden aineskokoelmista ilmenevän erikoisuuden pani merkille jo Arvid Genetz (Kioletär I 4 s. 14—15), mutta myöhemmin siihen on kiinnitetty huomiota vain harvakseltaan (esim. Posti, FUF 26 s. 22). Turunen Lyydiläismurteiden äännehistoriassaan ei siihen huomatakseni kajoa, vaikka se kyllä kuvastuu hänen aineistossaan; sitä vastoin Virtaranta on taannoin valaissut sitä arvokkaan Haljärven murteesta kerätyn esimerkistön avulla (Lyydiläisiä tekstejä I, 1963, s. 15—16). Karjalasta päin ei ilmiö ole voinut lyydiin tulla, eikä lyydiläistä erilliskehitystä tee mieli olettaa, niin että ainoaksi selitykseksi tuntuu jäävän vanha perintö vepsästä. Vanhaksi vepsäläisyydeksi sen on Posti tulkinnutkin (mp.) ja samalla huomauttanut siitä, että vahvan asteen ja *i*-diftongista aiheutuneen heikon asteen vaihtelu avotavun edellä yhä ilmenee paradigmaattisena sellaisessa äänisvepsän suhteessa kuin *rikkob* (prs. yks. 3. p.) : *rikei* (impf. yks. 3. p.).

Entä sitten tämän astevaihtelutyyppin toinen rajoitus, se että *i*-diftongia edeltävä heikko aste aunuksessa koskee vain geminaattoja? Taas huomio kiintyy lyydiläismurteisiin ja vepsään. Lyydiläismurteissahan astevaihtelu ylipäänsä rajoittuu geminaattoihin, ja kuten Posti FUF 26 s. 15—25 on selittänyt, tämäkin erikoisuus selittyy vepsäläisyydeksi. Yksinäiskonsonanttien astevaihtelu on vepsässä kyllä jo varhain tasoittunut, ja sama koskee osaksi geminaattojakin, mutta selviä merkkejä vahva-asteisen geminaattaklusiilin tai -affrikaatan ja heikkoasteisen yksinäisklusiilin tai -affrikaatan vaihtelusuhteesta on yhä säilynyt sekä äänis- että keskivepsässä (Posti, mp.). Lyydiläismurteet kuvastavat samaa vepsän kehitysvaihetta, ja aunuksessa juuri *pütui*, *kukoi* -tyyppien heikkoasteisuus *kadoi*, *kägöi* -tyyppien vahva-asteisuuden rinnalla osoittaa, että tuo vaihe on ollut aunukselaimurteidenkin pohjana. Vepsän karjalaistuksessa aunuksiksi omaksuttiin yksinäiskonsonanttien astevaihtelu yleensä sellaisenaan (tarkemmin tuonnempana s. 170—171), mutta kulloinkin vain karjalan tuen turvin. *i*-loppuisen diftongin edellä ei karjala tarjonnut tuollaista tukea, ja niinpä astevaihtelu tässä erikoistapauksessa jäi koskemaan vain geminaattoja. Samalla se jäi todistamaan sitä, että aunuksen pohjimmaisena kerroksena on ollut tietty vepsän kehitysvaihe.

6. Pientä poikkeamaa tämänkertaisesta aiheesta merkitsee sen seikan pohjimmillinen, m i k s i *i*-loppuisen diftongin edellä on tavattu heikko aste juuri vepsässä mutta ei sen sijaan karjalassa. Asia kytkeytyy laajempaan yhteyteen. Suurin osa itämerensuomalaista kielialuetta on tässä äännesekassa karjalan kannalla; heikkoasta toisen tavun *i*-diftongin edellä esiintyy systemaattisesti vain suomen lounaismurteissa ja niiden lähimurteissa sekä niihin perustuvassa vanhassa kirjasuomessa, lounaisen perinnön vaikutuksesta tapauksittain

myös pohjalaismurteissa (ks. viimeksi Vir. 1969 s. 141—142). Epäselvää on, kuuluuko samaan yhteyteen heikko aste suomen *-inen* : *-ise-* nominien virolaisissa vastineissa: *kollane, näljane* yms. Se voisi näet yhtä hyvin olla perua enimmäisissä viron murteissa tavattavasta *-ise-* vartaloisesta taivutuksesta, jossa konsonantti sulkee toisen tavun (*kollatsed, näljatsed* jne.; tyyppin levikistä ks. Helmi Viires, ESA 7, 1961, s. 31—53). Kolmannen tavun *i*-loppuisen diftongin edellä, sellaisissa tyypeissä kuin *mustikoita, isännöidä, vakituinen*, heikkoasteisuus on yleisempää: sen alue käsittää ainakin kolmannen tavun ollessa sivupainollinen kaikki suomen murteet ja useissa tapauksissa myös karjalan (ks. kirj., Nykysuomen tutkimusta ja huoltoa s. 27—42).

Aikoinaan E. N. Setälä (FUF 12 s. 188—189) ja K. B. Wiklund (Le Monde Oriental 9 s. 216) selittivät lapin suhteisiin vetoamalla, että *i*-loppuista tavua alun perin on käsitelty konsonanttiloppuisen, ts. umpinaisen tavun tavoin; nykykielissä tavattava heikkoasteisuus olisi perua noilta ajoilta. Luultavaa onkin, että diftongin jälkikomponentin, *i*:n, sijalla vielä varhaiskantasuomessa on ollut sekä fonologiselta että foneettiselta kannalta konsonanttinen *j*. Itämerensuomen nykyistä *i*:tä ei kuitenkaan voida miltään kannalta pitää konsonanttisena, vaan se käyttäytyy kaikissa suhteissa diftongin vokaalisen jälkikomponentin tapaan. Esimerkiksi imperfektin *i*-loppuinen vartalo (*kantoi*-) taipuu kaikkialla kuten preesensin vokaaliloppuinen (*kannoin* kuten *kannan, kannoit* kuten *kannat, kantoi* kuten *kanta-vi*; ei siis **kantajen* : **kantajet* : **kannaj*, jollaista suhdetta varhaiskantasuomeen voidaan edellyttää lapin taivutuksen *gud'dim* : *gud'dik* : *güddii* perusteella). Setälän mp. esittämät ajatukset konsonanttivartaloisen taivutuksen jäänteistä suomessa lienee nyt jo katsottava tutkimushistorialliseksi kuriositeetiksi; sitä vastoin voidaan kyllä pitää mahdollisena, että vatjan ja viron omalaatuinen *a, ä*-monikko olisi konservoinut muiston varhaiskantasuomen suhteista Postin Vir. 1934 s. 132—147 esittämään tapaan (toisin viimeksi Paul Alvre, ESA 10, 1964, s. 57—80). Missään tapauksessa ei suora reliktiinomainen perintö varhaiskantasuomen umpitavuudesta lähtökannasta tunnu sopivan ainakaan modifioimatta selitykseksi heikon asteen esiintymiseen *i*-diftongin edellä myöhäiskantasuomessa, saati sen tytärkielissä. Myöhäiskantasuomen astevaihtelu on ilmeisesti ollut konsonantin äänneympäristöstä riippuva foneettis-mekaaninen ilmiö, eikä siksi voida ajatella, että aiempi umpitavuinen ympäristö avotavuiseksi vaihduttuaan olisi muuttanut mutkitta kyennyt pitämään yllä umpitavuisuuden aiheuttamaa heikkoa astetta.

Olen selittäessäni kolmannen tavun *i*-loppuisen diftongin edellä tavattavaa heikkoasteisuutta aiemmin (Nykysuomen tutkimusta ja huoltoa s. 41—42) viittanut siihen, »ettei heikon asteen varsinaisena edellytyksenä yleensä ole ollut seuraavan tavun umpinaisuus sinänsä vaan tällaiselle asemalle ominainen painotus: umpitavu on ceteris paribus ollut painollisempi kuin avotavu, ja myös sen sisäinen intensiteetinkulku on ollut erilainen kuin avotavun (nousu-

painoisuus, kontrasti-ilmionään arvattavasti edellisen tavun laskupainoisuus ja hölläliittymäisyys)». Samalla olen huomauttanut siitä, ettei periaatteessa mikään estä soveltamasta samaa selitystä myös toisen tavun *i*-loppuista diftongia edeltävään heikkoasteisuuteen; sen ei siis tarvitsisikaan olla suoranainen jäännöskonsonanttisen, tavun sulkevan *j*:n ajoilta. Tässä nähdäkseni on sopiva lähtökohta tulkinnalle, joka pystyy selittämään sekä heikkoasteisuuden esiintymisen Lounais-Suomen murteissa, lyydissä ja vepsässä että sen esiintymättömyyden muualla nykyisissä ims. kielissä. Vaikkei mksm. *i* tehnytään tavua umpinaiseksi, se varmaan pystyi avotavussakin pitämään yllä umpitavulle ominaista intensiteetinkulkua: sonanttia seuraava suppea vokaali imi pääpainottomassa tavussa artikulaatioenergiaa aivan niin kuin samaan tavuun kuuluva konsonanttikin, ja siksi sitä edelsi heikko aste. Vielä tuohon aikaan heikkoasteisuus oli sekä *i*-diftongin edellä että muualla kombinatorinen, äänneympäristön määrätyypillisestä intensiteetinkulusta riippuva ilmiö, ja niin kauan kuin astevaihtelu yleensä pysyi foneettis-mekaanisena, oli heikko aste sekä toisen että kolmannen tavun diftongin edellä aivan odotuksenmukainen — mikäli diftongi vain pysyi entisenlaisena, ts. lyhyen vokaalin ja sen jälkeisen lyhyen *i*-segmentin summana.

Nykyisissä ims. kielissä astevaihtelu ei millään taholla enää ole mekaaninen: pelkän äänneympäristön perusteella ei voida ennustaa, milloin esiintyy vahva, milloin heikko aste, vaan asian ratkaisemiseksi tarvitaan myös morfologista tietoa. Astevaihtelu on siten muuttunut mekaanisesta fonemaattiseksi. Mitä tietä nykytilanteeseen on päädytty, ei voida tarkalleen osoittaa: niinpä suomen osalta ei ole selvyyttä siitä, missä tapausryhmässä esim. Rapolan SKÄL s. 36—47 luettelemista heikko aste ensin ryöstäytyi vahvalle foneettisista syistä kuuluneeseen ympäristöön tai vahva heikolle kuuluneeseen. Ei ole edes yksiselitteisiä kriteerejä sen ratkaisemiseksi, lankesiko esimerkiksi suomessa geminaattaklusiilien heikko aste yhteen yksinäisklusiilien vahvan asteen kanssa jo ennen tuollaisia ryöstäytymiä vai vasta osan niistä toteuduttua. (Jälkimmäinen vaihtoehto olisi merkinnyt välivaihetta, jossa vallitsi ternaari kvantiteettioppositio tyyppiä *kk* : *kk̄* : *k*. Jos karjalassa loppu-*k*:n kato on vanhempi ilmiö kuin vokaalienvälisen yksinäisklusiilien soinnillistuminen, mihin levikkiseikat tuntuvat viittaavan, on tuollaista ternaaria oppositiota oletettava välivaiheeksi ainakin tällä taholla.) Ilmeistä on, ettei fonemaattistuminen eri tahoilla ole tuoreimpia ilmiöitä. Niin vanha sen ei kuitenkaan tarvitse olla, ettei pääpainottomien *i*-loppuisten diftongien kuluminen yhä lyhemmiksi ja yhä sonanttivaltaisemmiksi olisi voinut monissa kieli- ja murremuodoissa päästä vauhtiin jo sitä ennen. Mutta jos diftongin kuluminen toteutui jo tuolloin, mekaanisen astevaihtelun vielä vallitessa, silloin oli seurauksena pakosta vahvan asteen »palautus» *i*-diftongillisen tavun edelle. Heikkoasteisuudellahan ei enää ollut sille alun perin kuuluneita foneettisia edellytyksiä, ja pelkästään tämän tapausryhmän avulla astevaihtelu tuskin olisi jaksanut muuntautua fonemaattiseksikaan.

Nähtävästi vahva aste *i*-diftongillisen avotavun edellä onkin eri tahoilla seurausta juuri mainitusta ilmiöstä: diftongin varhaisesta kulumisesta. Niin kai on käynyt liivissä, virossa ja vatjassa, ja erityisen havainnollisesti sama ilmiö kuvastuu ims. kielten pohjoisryhmässä. Ne murteet, joissa vahva-asteinen edustus vallitsee toisen tavun edellä, ovat itse asiassa kaikki palautettavissa kahteen varhaiseen murrekomponenttiin: muinaishämäläiseen (jonka perua lounaismurteisen perun ohella tavataan myös kaikkialla pohjalaismurteissa Etelä-Pohjanmaalta Peräpohjolaan asti) ja muinaiskarjalaiseen (jonka perua karjala, inkeroinen ja suomen savolaismurteet). Painottoman *i*-diftongin jälki-komponentin heikentyminen hämäläismurteissa on tuttu ja varmasti vanha ilmiö (ajoituksesta ks. Rapola, *i*-dift. s. 403—404), ja vastaava ilmiö näyttää juuri avotavussa kuuluneen myös muinaiskarjalan luonteenomaisuuksiin (Rapola, mts. 395; vrt. kirj., *Fenno-ugrica*, SUST 145 s. 81, 85—86 ja *Studia Fennica* 14 s. 7, 11—12). Ilmeisesti toisen tavun diftongi jo ennen astevaihtelun fonemaattistumista oli molemmilla tahoilla kulunut kelvottomaksi kannattamaan kombinatorista heikkoa astetta, ja siksi näissä murremuodoissa »palautettiin» vahva aste jo tuossa vaiheessa. Sen sijaan kolmannessa tavussa, varsinkin sivupainollisessa, hämäläis- ja karjalaispohjaiset murremuodot ovat säilyttäneet täyden diftongin enimmäkseen nykypäiviin saakka, ja niin on sen edellä säilynyt heikko astekin pelkän perinteen voimalla, vaikka astevaihtelun fonemaattistumisen jälkeen olisivat olleet mahdollisia myös vahvan ja heikon asteen distribuutiota koskevat analogiset uudelleenjärjestelyt. Tavuasemasta riippumatta ovat *i*-loppuiset diftongit puolestaan säilyneet ennallaan meidän päiviimme asti vepsässä ja lyydissä ja ohi astevaihtelun fonemaattistumisvaiheen myös lounaismurteissa (kuten osoittaa mm. vanha kirjasuomi) ja niiden lähimurteissa (näihin saakka Länsi-Uudellamaalla). Traditio on näilläkin alueilla pitänyt heikkoa astetta yllä ohi tuon kriittisen vaiheen; jos diftongi olisi lyhentynyt sitä ennen, olisi kombinatorinen heikko aste kaiketi syrjäytynyt kombinatorisen vahvan asteen hyväksi.

7. Edellä olen tapauksittain käsitellyt niitä aunuksen astevaihtelujärjestelmän erikoisuuksia, jotka selvimminkin tuntuvat osoittavan aunuksen vepsäläis-pohjaisuutta. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet ne lukuisat astevaihtelutapaukset, joissa aunus on karjalan kannalla. Kannattaakin ehkä vielä verrata aunuksen astevaihtelujärjestelmän kokonaisuutta vepsän ja varsinaiskarjalan järjestelmään: miksi karjalan edustus sellaisenaan tai muuntuneena omaksuttiin osaan tapauksia mutta jätettiin omaksumatta osaan? Vaikuttaa siltä, että karjalan astevaihtelusuhteita omaksuttaessa viittoivat tietä ennen kaikkea geminaattojen astevaihtelusuhteet, jotka perittiin vepsästä melkein sellaisinaan. Tarkastelen tältä kannalta aluksi ensi ja toisen tavun rajaisia tapauksia:

1) *Lyhyen vokaalin* jäljessä on äänis- ja keskivepsän ja vielä selvemmin lyydin säilömä geminaattojen astevaihtelu periaatteessa aivan samanlainen kuin karjalan. Siksi se pysyi vepsän karjalaistuessaan ennallaan, ja juuri sen mallin mukaan oli helppoa omaksua samaan asemaan myös karjalaistyyppinen yksinäiskonsonanttien astevaihtelu. Ainoana poikkeuksena tässä kuten seuraavassakin ryhmässä on heikkoasteisuus avotavun *i*-loppuisen diftongin edellä. Se jäi vepsän mukaisesti pelkästään geminaattoihin, koska yleistystä yksinäiskonsonantteihin ei ollut tukemassa karjalan malli.

2) *Pitkän vokaaliaineksen* jäljessä astevaihtelu on äänis- ja keskivepsätkin tasoittunut (*heitab* vaikka *ottab*, ks. Posti, FUF 26 s. 23). Tasoitus lienee kuitenkin verraten myöhäistä; lyydi näyttää säilöneen vepsän varhemman kannan, jossa geminaatat ovat myös pitkän vokaaliaineksen jäljessä astevaihtelun alaisia (Turunen, LyMÄH I s. 175, Virtaranta, Lyydiläisiä tekstejä I s. 13—15; eräistä poikkeuksista Turunen, mts. 167—170). Sen tähden astevaihtelu periytyi ilman muuta myös aunukseen, ja karjalan mallin mukaan voitiin samaan asemaan taas omaksua yksinäisklusiilienkin astevaihtelu.

3) *Nasaalin ja likvidin* jäljessä geminaattaklusiilien ja -affrikaattojen astevaihtelu näyttää vepsässä varhain tasoittuneen, eikä siitä ole selviä merkkejä liioin lyydissä (Virtaranta, Lyydiläisiä tekstejä I s. 21; vrt. Turunen, LyMÄH I s. 168—170). Aunuksen vepsäläispohjaisia astevaihteluerikoisuuksia edellä esitellessäni olen jättänyt mainitsematta, että sama tasoitus näköjään on periytynyt myös aunukseen, ainakin useimpiin paikallismurteisiin: sekä vahva- että heikkoasteisen klusiilin tai affrikaatan normaali edustaja aunuksessa on ilmeisesti lähinnä puolipitkä yksinäiskonsonantti. Tätä kuvastanee mm. Genetzin epäröinti kyseisen astevaihteluseikan esittelyssä,⁷ ja samasta selittyvät useiden sanastajien hapuilevat merkinnät, joissa kaiketi teorioiden on tehty minimaali ero »vahvan» ja »heikon» asteen väillä (*verkko* : *verkon* yms., ks. Virtaranta, KKS I s. XCIV—XCVII). Vaihtelemattomaksi alkuperäisen geminaattaklusiilin tai -affrikaatan kvantiteetin tässä asemassa ovat käsittäneet mm. Juho Kujola, Lauri Kettunen, Pertti Virtaranta ja viimeksi aunukselaismurteiden erikoistuntijat G. N. Makarov ja V. D. Rjagojev.⁸ Vaih-

⁷ TAK s. 126: »Konsonanttia seuraavat pitkät konsonanttiääntec tavataan muistoonpanoissa ainakin yhtä usein pehmenemättöminä kuin pehmenneinä; tämä tulee siitä, että pehmenys, lyhennys on ainoastaan puoloinainen eikä läheskään niin täydellinen kuin esim. meidän maan murteissa, joten konsonantti Suomalaisen korvaan kuuluu välistä pitkältä, välistä lyhyeltä; esim. *palkan*, *valkkus* takaus, *butilkan* l. -*kkan*, *virkan* ei *virikka*, *härkin*, *sorkkis*; ei *maltta*, ei *välttä*, *tartui*, *perfiz* —»

⁸ Kujola on merkinnyt lyhytalkuisen geminaatan (*palkku* : *palĳkan*, *tarĳtu* : *tarĳtum*, ks. Äänneoppillinen tutkimus Salmien murteesta, 1910, s. 37), samoin Kettunen (»yleisimmän *verkko* : *verkon* jne.», ks. Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet s. 8). Virtarannan karkeahkossa transkriptiossa (Lähisukukielten lukemisto s. 63—86) on sekä »vahva»- että »heikkoasteisiin» tapauksiin merkitty lyhyt klusiili, esim. Kotkajärven näytteissä toisaalta *šorpazed*, *verkoloiĳ*, *maltau*, toisaalta myös *šorpad*, *tartuttu*. Vastikään ilmestyneessä Makarovin ja Rjagojevin kielennäytekokoomassa (Obraztsy kareĳskoi reĳši: govory livviskogo dialektä kareĳskogo jazyka, Leningrad 1969) konsonantti samoin on merkitty vaihtelematta lyhyeksi: *maltua* : ei *maltä*, *perti* : *pertiš* jne.

telun tasoittumisella geminaattatapauksissa saattaa hyvin olla osuutensa siihen, ettei karjalan astevaihtelua ole häiriöittä omaksuttu myöskään nasaalin ja likvidan jälkeisiin yksinäiskonsonanttitapauksiin. Vaihtelemattomien alkup. geminaattojen paine ja muiden soinnillisten ympäristöjen (lyhyen ja pitkän vokaalin jälkeisten) edustus ovat niissä joutuneet ristiriitaan; soinnillisten ympäristöjen vaihteluperiaate on tosin voittanut, mutta samalla se on antanut mallin myös karjalassa tuntemattomalle yksinkertaistukselle, jonka mukaan *g:n* ja *d:n* heikko aste osuvat likvidan jäljessä yksiin.

4) *Soinnittoman konsonantin* jäljessä ei vepsä enempää kuin karjala ole tuntenut geminaattoja eikä siksi niiden astevaihteluakaan. Soinnittoman konsonantin jälkeiset yksinäiskonsonantit eivät siten ole saaneet syystä astevaihteluun vastaavista geminaattatapauksista, ja mikä vielä tärkeämpää, myöskään 1. ja 2. kohdassa mainitut yksinäiskonsonanttien astevaihtelutapaukset eivät ole riittäneet vaihtelun malliksi tässä, toisin kuin 3. kohdan tapauksissa. Viimeksi mainittuja yhdisti 1. ja 2. kohdan tapauksiin geminaattojen astevaihteluttomuudesta huolimatta juuri yksinäisklusiilin soinnillisuus. Tältä kannalta ovat soinnittoman konsonantin jälkeiset klusiilit — itekin soinnittomina — olleet oma yksinäinen ryhmänsä, jonka astevaihtelulle ei ole liennyt vetoapua milteään taholta.

Astevaihtelun alaisten geminaattojen distributio, joka Paavo Ravilan (Vir. 1951 s. 292—300) mukaan olisi jo astevaihtelun syntyvaiheessa näyttänyt suuntaa myös yksinäiskonsonanttien vaihtelulle, näyttää siten aivan toisissa oloissa ohjanneen Aunuksen vepsäläismurteiden geminaatta-astevaihtelun laajentumista karjalan tarjoamaan malliin. Ensi ja toisen tavun rajaiset suhteet vuorostaan ovat rastineet tietä vahva- ja heikkoasteisten tapausten jakautumiselle kauempana sanassa. On aivan kuin pääasiana täällä vuorostaan olisi ollut karjalan suhteiden mahdollisimman korrekti omaksuminen vokaalienvälisessä asemassa, olipa kyseessä vahva-asteinen geminaatta tai yksinäiskonsonantti tai niiden heikkoasteinen parikki. Geminaattaklusiilien astevaihtelu on näissäkin tapauksissa voitu omaksua suoraan lyydiläistyypisistä vepsästä; sen sijaan pistää silmään, että yksinäiskonsonantitkin on karjalaisittain korvattu korrektisti kadolla jopa niissä asemissa (painottoman tavun vokaalin jäljessä avotavun edellä: *pelduo* 'peltoa' yms.), joissa geminaattaklusiilin vahvan asteen perusteella voisi odottaa myös vastaavan yksinäisklusiilin vahvaa astetta. — Soinnillisen konsonantin jälkeinen vaihteluttomuus painottoman tavun edeltäessä on tietysti odotuksenmukaista jo sen vuoksi, että mallina ei ole ollut geminaattojen astevaihtelua samassa asemassa. Vielä vähemmän saattoi vaihtelu tulla kyseeseen soinnittoman konsonantin jäljessä.

8. Sen vepsäläisen kielimuodon laadusta, joka Aunuksessa aikoinaan karjalaistui, voidaan tehdä päätelmiä muidenkin kuin astevaihteluseikkojen no-

jalla. Näyttää siltä, että muun muassa kaksi vepsän luonteenomaisimpiin kuuluvaa äänneilmiotä, loppu- ja sisäheitto, heijastuu aunukselaismurteissa. Kovin paljon ei voida tietenkään perustaa sellaisiin yksityisiin loppuheittotapauksiin kuin *kiel'*, *vuoz*, *ümbär* (-i > Ø), *varattš* 'pelkuri' (-u > Ø), *ülähäks* 'ylhäälle' (vrt. aunuksen tavanomaiseen translatiivin päätteeseen *-kse*). Foneettisen luontevuutensa takia sellaiset aina voivat olla rinnakkaiskehityksenkin tulosta. Mutta sen sijaan pistää silmään aunuksen kaikista äännekehittymistä ehkä leimaa-antavin, sananloppuisen *a:n* ja *ä:n* kehittyminen *u:ksi*, *ü:ksi*: *ottšu*, *vahnu* 'vanha', *vuottu* 'vuotta', *süldü* 'syltä', *tossu* 'toisena', *konzu* 'milloin', *ižändü*, *harakku*, *kielevü*, *lähtemü* 'hieho', *vihažu*, *ahvendu* 'ahventa', *venehü* 'venettä', *paimoinmu* 'paimenena' (edelleenkehittymänä tapauksittain jälleen myös loppuheittoa: *konz*, *madal*, *igäv*, *taigin* yms.). Olen Vir. 1970 s. 423 huomauttanut tähän kehitykseen liittyvästä ongelmasta: foneettisesti suurin tie *a:sta u:hun* kulkisi tietysti *o:n* kautta ja *ä:stä ü:hyn* vastaavasti *ö:n* kautta, ja kuitenkin ei matkan varteen sattunut *-o* ole muuttunut *u:ksi* eikä *-ö ü:ksi*. Siten aunuksessa sanotaan jatkuvasti *kando* 'kanto', *heinikkö*, vaikka toisaalta *kandu* (: gen. *kannan*) 'kanta', *nei(tšükkü* (: *nei(tšükän*) 'neito'. Ongelman ratkaisu tuntuu olevan se, että myös *-a* > *-u*, *-ä* > *-ü*-kehitys on tekemisissä vepsän loppuheiton kanssa. Tällaista yhteyttä on jo Kettunen (Vir. 1940 s. 295, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet s. 17) olettanut. Siihen viittaavat mm. tämän äännekehityksen esiintymisedellytykset, jotka ovat täsmälleen samat kuin loppuheitolla vepsässä: muutos on tapahtunut kaksitavuissa, milloin ensi tavu on pitkä, ja aina monitavuissa. Mutta millaista prosessia tällöin olisi aunuksen kannalta ajateltava?

Oikeille jäljille päästäneen, jos pidetään mielessä, ettei loppuheitto vepsäsäkään ole toteutunut yhdellä iskulla vaan nähtävästi äänneväriltään, soinnillisuudeltaan ja kvantiteetiltään redusoituneiden vokaalien kautta. Jäljettömälle kadolle ovat ymmärrettävästi olleet alteimpia heikosti sonoriset *i*, *u* ja *ü*, seuraavaksi alteimpia astetta sonorisemmat (*e*), *o* ja *ö*, ja sonoriteetiltaan vahvimmat vokaalit *a* ja *ä* ovat arvattavasti uhmanneet heittymistä kauimmin. Jos nyt ajatellaan vepsässä vallinneen sellainen välivaihe, jossa ei-väljät loppuvokaalit olivat jo apokopoituneet mutta väljät vielä pitivät puoliaan vahvasti redusoituneina (suunnilleen *-a* > **-â*, *-ä* > **-ə*), niin aunuksen nykysuhteet voidaan selittää olettamalla vepsäläisen kielimuodon karjalaistuneen juuri tuossa vaiheessa. Pyrkimyksenä tietenkin oli epäkarjalaisiksi tajuttujen loppuheittoisten muotojen korvaaminen täytelämmillä karjalaisilla. Muissa kuin alkup. *-a*, *-ä*-tapauksissa voitiin nyt omaksua karjalan loppuheitottomat muodot sellaisinaan, kun mitään muutakaan mallia ei ollut tarjolla. Mutta *-a*, *-ä*-tapauksissa kehitystä pääsivät ohjaamaan omat redusoituneet **-â* ja **-ə*. **-â* korvattiin tällöin auditiivisti läheisellä täysvokaalilla *u* ja **-ə* samanaikaisesti täysvokaalilla *ü*; alkup. *-o* ja *-ö* sitä vastoin palautettiin loppuheittoisiin muotoi-

hin karjalan mallin mukaisesti semmoisinaan.

Muutama lisäsana olettamistani reduktiovokaaleista ja niiden täysvokaalisuudesta voi olla paikallaan. Sellaiselle muutokselle, että *redusoitunut* *ä* kehittyi *u*:ksi, löytyy hyvä paralleeli mm. *ersämordvasta*, jossa kantamordvaan kuulunutta ja mokšan yhä säilyttämää painotonta *ä*-vokaalia edustaa murteittain ja tapauksittain samoin *u*. Sen etuvokaalisen vastineen (kmord. **ä*) jatkajaksi siellä on kuitenkin saatu *i* eikä *ü*:tä kuten *aunuksessa*. Voidaan kysyä, eikö kehitys *ä* > *i* olisi *aunuksessakin* ollut luontevampi kuin *ä* > *ü*. Puhtaasti foneettiselta kannalta näin epäilemättä olisikin, mutta nyt on muistettava, että takavokaalin *u* fonologisena parina etuvokaalien puolella — »tuntomerkittömän» vokaalin »tuntomerkillisenä» vastineena — on muutenkin juuri *ü*, joka poikkeaa *u*:sta yhden ainoan distinktiivin piirteen osalta, eikä *i*, jossa poikkeama koskee kahta piirrettä. Tämä kuvastuu myös vokaaliharmonian vastaavuuksissa: jälkitavujen *u*:llisten suffiksien etuvokaalinen vastine on aina *ü*:llinen (*unohtus* : *ellendus*, *kühut* : *üöhüt* jne.). Jos *ä*-vokaalia vastaava *u* pääsi määrämään täysvokaalisuuden suunnan, oli tuloksena helposti *ä*:nkin mukautuminen suppeaksi labiaalivokaaliksi *ü*:ksi, ei niinkään puhtaan foneettisen kehityksen kuin kieltä hallitsevien fonologisten ja morfologisten vastaavuuksien nojalla (huom. mm. sellainen suffiksitapaus kuin *otandu* : *ühtiündü*). — *Ersämordvassa* ovat puolisupeat reduktiovokaalit voineet täysvokaalistua myös *o*:ksi (< kmord. **ä*) ja *e*:ksi (< kmord. **ä*). On kiintoisaa havaita, että näillekin kehityksille löytyy paralleelit *aunukselais-lyydiläiseltä* *murrealueelta*. Tähän saakka puutteellisesti tunnetuissa eteläisimmissä *aunukselaismurteissa*, *Konnun murrealueella*, oletettavaa *ä*-vokaalia edustaa *o*, ja tällöin **ä*:n vastineena saattaa olla, vastasanotun perusteella aivan odotuksenmukaisesti, *ö* eikä *e*.⁹ Keskilydyissä kehityksen suunnan taas näyttää määränneen nimenomaan etinen reduktiovokaali, jonka perusteella täysvokaaliksi on saatu *e* tai *e* (< **ä*, esim. *päive*). Kun *e* on vokaalisoinnun kannalta pariton vokaali, ei **ä*:n sijaan siellä ole liennyt muuta kuin samainen *e* ~ *e* (esim. *akke*), joka siis on jäänyt edustamaan yhtä hyvin alkup. *-a*:ta kuin *-ä*:tä.¹⁰

⁹ G. N. Makarovin ja V. D. Rjagojevin kielenäytekokoelmassa *Obraztsy karelskoi retši* esim. *vuolto* 'vuotta', *nagristo* 'naurista' — *meidö* 'meitä', *perhëtö* 'perhettä' (s. 28, 29). Johdannossa (s. 13) mainitaan *o*:n etuvokaaliseksi vastineeksi *e*.

¹⁰ Tällaiset vokaaliharmonian säätlemät uudiskehittymät ansaitsisivat laajemman käsittelyn. Raimo Anttila monisteessaan »Uusimman äännehistorian suunnasta ja luonteesta» (s. 32) mainitsee Paul Kiparskyn mukaan suomen murteista esimerkin, joka olisi lähisukua äskeiselle *aunuksen* kehittymälle *u* : *ü* pro *u* : *i*. Esimerkin mukaan olisi itämurteinen suhde *jättä* : *ottoa* murteittain »tasoitunut» suhteeksi *jältö* : *ottoa*. Tämä esimerkki, niin kiintoisalta kuin se kuulostaneekin, on hiukan epätarkka. Eräissä varsinaiskarjalan murteissa tällainen suhde kyllä tunnetaan (ks. Ojansuu, KAAH s. 107, Virtaranta, Vienan kansa muistelee s. 803), suomesta sitä vastoin vain edelleenkehittymien *jältö* : *ottö* vaihtuminen yhden piirteen varaiseksi vastaavuudeksi *jältö* : *ottö* joillakin savolaismurteiden reuna-alueilla, nähtävästi murresekaannusten yhteydessä.

Samassa yhteydessä Anttila lausuu: »Mitään tasoitusta ei tietenkään synny tyvissä [o: vartaloissa], sillä niissä ei myöskään ole seurauksena allomorfiasta vaihtelua. Diftongaatio tuottaa vain uuden vokalismin, joka on aina sama (*moa*, *peä*).» On ehkä paikal-

Vastaesitetyn valossa tuntuu varsin odotuksenmukaiselta, että loppuheiton ohella aunukselaismurteissa kuvastuu myös sen vepsäläinen sisarilmio, avotavussa pitkän painollisen tavun jälkeen tapahtunut sisäheitto. Taas joudutaan havaitsemaan, että todistusvoimaisia eivät ole niinkään sen suoranaiset kuin välilliset jäljet. »Suoranainen» jälki voisi olla sellainen tapaus kuin *pelvas* 'pellava' (myös eteläkarj. *pelvaš*, vrt. pohjoiskarjalan *pellovaš*), sitä arvokkaampi välillinen jälki taas Aimo Turusen (Verba docent s. 390) huomauttama *kingei* ~ *kingie* 'tiukka', joka tavataan *kindei* ~ *kindie* -tyypin ohella aunukselaismurteissa ja eteläkarjalaisessa Suojärven murteessa saakka. Sen *g* pro *d* voisi kyllä teoreettisesti perustua omaankin kaukoassimilatoriseen muutokseen; sellaisesta varmaan on kysymys, kun *k* tavataan *t*:n sijasta samassa sanassa myös eräissä Päijät-Hämeen itäryhmän murteissa (Joutsassa ja Hartolassa *kinkejä* 'tiukka', Pertunmaalla *kinkejä* id.). Aunukselaista erilliskehitystä ei tällä ker-
taa kuitenkaan ole tarpeen olettaa. *g* pro *d* tavataan näet myös lyydissä (ainakin Tiutian murteen johdoksessa *kingitädä*) ja kaikissa vepsän päämurteistoissa (*kinged*), ja juuri vepsän kannalta se selittyy sisäheiton sivutuotteeksi: odotuksenmukainen *kinded*-tyyppi on syrjäytynyt, kun *kintad*-tyyppisten sisäheittomuotojen rinnalle on syntynyt analoginen *kinktad* (mallina vaihtelutyyppi *kortad* ~ *korktad* 'korkeat'). Ks. Tunkelo, VeKÄH s. 65—66, Turunen, mp.

Epäilijä voi äsken loppuheitosta esittämäni johdosta tosin kysyä: kuinka vepsän sisäheitto on voinut välillisestikään heijastua aunukseseen saakka, kun se totunnaisen päättelyn mukaan on loppuheittoa nuorempi ilmiö ja kun loppuheittokaan ei aunuksen vepsäläisessä pohjamurteessa näytä ehtineen kaikissa tapauksissa perille asti? Tähän on syytä vastata, kuten Walther von Wartburg eräitä romaanisten kielten äänneilmioita käsitellessään on huomauttanut, että tutkijalta suhteellisilla kronologioilla operoidessaan pyrkii jäämään liian vähälle huomiolle äänne muutosten vähittäisyyden ja siihen perustuvan limitäisyyden mahdollisuus (ks. Die Ausgliederung der romanischen Sprachräume, 1950, s. 37). Luultavasti sisäheiton »nuoremmuus» loppuheittoon verrattuna on sekä vepsässä että myös suomen lounaismurteissa ja virossa vain

laan huomauttaa, ettei tälle asteelle jäänyt vastaavuus ensi tavussakaan ole mikään luonnovälttämättömyys. Tiedossani ei kyllä ole tapausta, jossa äskeisen esimerkin mukaisesti ensi tavun diftongin sonantin labiaalisuus (*moa*, *mua*) olisi heijastunut etuvokaaliin sanoiin (**pöä* tai **piä*). Mutta päinvastaista kehitystä, etuvokaalisten sanojen illabiaalisen sonantin heijastumisesta takavokaaliin sanoiin, tavataan sekä Konnun seudun aunuksessa että paikoin eteläkarjalassa ja lisäksi monissa Sisä-Vcnäjän karjalaimurteissa: suhde *mua* : *piä* on muuntunut suhteeksi *miä* : *piä*. Tätä on arveltu venäjän vaikutukseksi (Virtaranta, Vir. 1970 s. 461). Siitä ilmeisesti onkin kysymys, tosin hyvin välillisesti — cihän venäjässä ole tähän verrattavaa diftongiparia enempää kuin vokaalisointuakaan, ja vcnäjän yksinäisvokaaleihin taas kuuluu yhtä hyvin *u* kuin *j*. Venäjä on mahdollistanut kehityksen vain siten, että venäjän mukainen takainen *j* kuuluu kyseisten murteiden fonemijärjestelmään (osaksi lainasanoissa mutta tapauksittain omaankin sanastoon siirtyneenä). Vokaalisointu on siis täydentynyt yhden piirteen varaisella vastaavuudella *j* : *i*, ja sen ansiosta on käynyt mahdolliseksi myös vastaavuus *ja* : *iä* ei vain jälkitavuuksissa vaan ensi tavussakin.

näennäistä; kaikissa näissä kielimuodoissa loppu- ja sisäheitto on oikeastaan käsitettävä yhdeksi jakamattomaksi kehitykseksi. Se että vepsässä *ikkuna on kehittynyt muotoon *ikkun* eikä *ikn tai *ikna, tuskin todistaa mitään loppu- ja sisäheiton kronologisesta suhteesta. Sitä vastoin se kyllä osoittaa, että loppu- ja sisäheitotendenssin alkaessa vaikuttaa sanan loppuvokaali on ollut vielä painottomampi kuin sanansisäisen avotavun vokaali ja että peräkkäisten tavujen vokaaleista kulloinkin vain toinen, painottomampi, on voitu altistaa heikkenemiselle.¹¹ Kronologisen ristiriidan näennäisyyteen tuntuvat viittaavan myös sellaiset aunuksen lyhytvokaaliset tapaukset kuin *aldo* 'aalto', *arreh* 'aarre', *vate* 'vaate' (samoin vastamainittu *kingie*), jos ne Ojansuun KAÄH I s. 99—100 ja Heikki Leskisen LLMÄH I s. 13 esittämään tapaan perustuvat vepsässä tapahtuneeseen pitkien vokaalien lyhenemiseen. Tämäkin kehittymä näyttää siis ennättäneen vepsäläiseltä pohjalta aunukseen, vaikka se suhteellisilla kronologioilla operoiden selittyy vepsässä sekä sisä- että loppuheittoa nuoremaksi ilmiöksi (todellisuudessa siis vain jälkitavujen vokaalien heikentymistä nuoremmaksi).

9. Sellainen kielenvaihdos, jossa astevaihtelun lähes menettänyt, loppu- ja sisäheittoon osallistunut kieli palautuu toisen kielimuodon mukaiseksi loppu- ja sisäheitottomaksi astevaihtelukieleksi, ei ole voinut toteutua vaikeuksista käden käänteessä. Oikeastaan tulee ihmetelleeksi sitä, että vepsä on karjalaistunut aunukseksi lopulta niinkin vähin häiriöin kuin todellisuudessa on käynyt. Kehitys selittyy ehkä parhaiten, jos oletetaan sen edistyneen suunnilleen sellaisten välivaiheiden kautta, joita vepsän ja pohjoiskarjalan välisen alueen nykyinen murremaantiede yhä kuvastaa. Yksinäiskonsonanttien astevaihtelun palautus oikealla tavalla ei ole vepsän pohjalta käynyt päinsä koecellisesti niin, että vahva ja heikko aste on sujutettu niille kuuluviin asemiin. Sitä ennen on täytynyt saada selvennetyksi nuo asemat, ts. astevaihtelun kombinatoriset edellytykset, jotka vepsässä ovat sekä asteyleistysten että sisä- ja loppuheiton takia pahoin hämärtyneet. Samalla on täytynyt saada selväksi

¹¹ Hyvin havainnollisesti tämä loppu- ja sisäheiton välinen jännitys näkyy mm. suomen pohjoisimmissa lounaismurteissa. Apokopee ja synkopee iätään tavallisesti keskiaikaisiksi, mutta todellisuudessa ei niistä »vanhempi», apokopee, ole ehtinyt jäljettömän kadon asteelle tähän päivään mennessä. Ainakin terminaalissa asemassa heittymän sijasta näet yhä voi esiintyä soinnittomaksi redusoitunut vokaali. Muistiinpanoisanani on esim. TL Karjalasta *räsittu* 'raadeltu', *taikinlaväno* 'taikinansekoitusmela', Eurajoelta *navälto*, *lepistö* pn., *ladinGI* 'latinki, lataus'. Näissä esimerkeissä ei toisen tavun umpinaisuuden johdosta olisi sisäheitolle tietysti ollut mitään edellytyksiäkään. Mutta toisin on laita sellaisten samoista murteista merkitsemieni tapausten kuin TL Karjala *auskari*, Euraj. *toimesA* 'toimessa'. Sisäheiton tapahtuma-aikaan niissä on toinen tavu ollut avoin; sisäheiton olisi siis pitänyt toteutua, ja ilmeisesti sen on estänyt vain vastamainittu rajoitus, jonka vuoksi kahden peräkkäisen tavun vokaalit eivät ole voineet yhtäaikaa heiketä.

alkuperäisen geminaattasarjan ja yksinäiskonsonanttisarjan välinen ero, joka erityisesti sisäheiton johdosta on sekin pyrkinyt peittymään vepsän pintarakenteissa. Lievimmin karjalaistunut vepsäläispohjainen kielimuoto, lyydiläismurteet, on nuo selvennykset tehnytkin: se on, enimmäkseen varmasti karjalan avun turvin, palauttanut sisä- ja murteittain myös loppuheittoiset muodot vastaavaan täytelääseen asuun (*väuktad* → *van.gedad* jne.); samalla se on elvyttänyt vepsän geminaattojen katkelmaisen astevaihtelun täsmälliseksi alkuperäissuhteita muistuttavaksi järjestelmäksi, joka on sidoksissa selvähahmoisiin äänneympäristöihin (tai paremminkin morfofonologisiin ympäristöihin). Tällöin vasta on auennut sileä tie yksinäiskonsonanttien astevaihtelun palautukselle. Lyydin tasalle jääneessä kielimuodossa sille on ollut kaksi mallia: paitsi karjalan suhteet sellaisinaan myös oma geminaattojen astevaihtelu, ja juuri tämä on, karjalan suhteista osin poikkeavasti, antanut yksinäiskonsonanttien vaihtelulle suuntaa siihen tapaan kuin edellä s. 170—171 olen esittänyt. Näin on päästy aunuksen järjestelmään. Sen pohjalta vihdoin on ollut vain vähäinen harppaus eteläkarjalan suhteisiin; on omaksuttu aunuksessa tapahtunut astevaihtelusuunnostön yksinkertaistus *lg* ja *rg* -tapauksiin mutta ulotettu se samalla *sk*-tapauksiin (*keski* : *kessen* kuten karjalaisittain *musta* : *mussan*). — Käytännössä nämä kaksi tai kolme vepsän karjalaistumisen vaihetta eivät ehkä ole erottuneet näin selvästi toisistaan vaan eriaisteiset limittymiset ovat prosessin mittaan olleet mahdollisia. Karkeistavaksi selitys-»malliksi» pidän tätä vaiheittaisuutta kuitenkin uskottavampana kuin yhdellä iskulla tapahtunutta vepsän karjalaistumista. Jälkimmäinen vaihtoehto tuntuisi näet vaativan sitä, että kielestä toiseen siirtyvät yksilöt olisivat tajunneet paitsi vepsän ja karjalan ilmiäsen myös sen taakse kuviteltavat generatiivit johtovaiheet pohjimmaisista myöten, ts. olisivat suurin piirtein hallinneet kummankin kielimuodon koko sisäisen rekonstruktion. On kyllä periaatteessa mahdollista kuvata kahden lähisukuisen kielimuodon interferenssi niin, että kielenpuhujat toimivat tuollaisen sisäisen rekonstruktion varassa, mutta toistaiseksi on osoittamatta, onko tällainen kuvaustapa varsinkaan fonologisen komponentin syvyyksiä luodatessaan mentalistisempi ja siinä mielessä todempi kuin ilmiäsen vastavuoksille ja niiden tajuamiselle rakentuva malli.

Kun kaksi lähisukuista kielimuotoa törmää toisiinsa irrallisia lainakosketuksia tehokkaammin ja synnyttää uuden, molemmista poikkeavan kielimuodon, voi joskus käydä niinkin, että osapuolet vaikuttavat toisiinsa tasasuhteisesti, tuloksena todellinen sekakieli tai -murre. Lyydiläismurteita ehkä eräin varauksin voisi pitää esimerkkinä tällaisesta karjalan ja vepsän kompromisista. Useammin jommankumman komponentin osana kai kuitenkin on väistyt toisen, tavoitellumman tieltä, tuloksena epäsuhtainen kompromissi, jossa väistyvänkin osapuolen piirteitä on vielä tunnistettavissa vallalle päässeen lomasta. Edellä olen pitkin matkaa esittänyt asian siihen tapaan, että aunuks-

laismurteiden syntyessä nimenomaan vepsä on ollut väistyvä ja aunus valtaan pääsevänä osapuolena. Voidaanko tällaista käsitystä perustella, ja jos voidaan, millaista kielenulkoista historiallista taustaa kehityskululle on ajateltava?

Osoituksena kieli- tai murremuotojen valtasuhteissa tapahtuneista muutoksista näkee monesti pidettävän reliktejä eli jäänteitä, ts. kielimuodon nykyisestä valtakannasta jossain suhteessa poikkeavia piirteitä. Useimmiten tällöin tarkoitetaan yksityisiä sanoja ja niiden poikkeuksellista äänne-edustusta. Niin valaiseva kuin tällainen kuvaustapa onkin, on aihetta tähdentää, ettei »jäänteille» varsinkaan sanaston yksityistapausten alalla voida tarkkaan katsoen myöntää täyttä todistusarvoa: pikemmin niitä voidaan pitää indiiseinä varsinaiseen kielihistorialliseen todisteluun ryhdyttäessä tai lisäesimerkkeinä muulla tavoin konstruoitua kielellistä menneisyyttä havainnollistettaessa. Äskettäin olen hipaissut tätä kysymystä käsitellessäni erääseen suomen murteiden ruotsalaislaineaan liittyviä ongelmia (Festskrift till Olav Ahlbäck 28. 3. 1971 s. 146—147). Olen tällöin ottanut puheeksi seikan, johon jo Pertti Virtarannan dentaalispiranttitutkimuksessa on eräässä kohden viitattu: **ð*:tä edustavan »hämäläisen *l:n*» tapaukset eivät murteen yleiskannasta poiketessaan ole aina välttämättä jäänteitä; toisinaan on otettava varteen myös lainautumisen tai kulkeutumisen mahdollisuus. Vastaava koskee **ð*:tä edustavaa uusmaalaista *r:ää*: kun se tavataan *l:n* vankalla kanta-alueella Hollolan murteessa 'rapioon jätettyä peltoa' merkitsevässä lainasanassa *jöri* (< ruots. *öde*), ei kyseessä voi olla jäänteiden vaan laina tai kulkeutuma (ks. esitystäni mts. 147). Tällaiset seikat olivat lähimpänä aiheena siihen, että edellä tyydyin katsomaan vain indiiseiksi, sinänsä kyllä arvokkaiksi, aunuksen *sagarvo* ja *mähändü* -asut, kun puheena oli aunuksen yksinäisklusiilien nykyistä astevaihtelua ehkä edeltänyt vepsän vaihteluttomuuskanta. Kuinka suhteellinen tällaisten indiisien arvo on, ilmence ehkä parhaiten sarjasta ihan päinvastaisia tapauksia. Vaikka *ht* ja *sk* -yhtymät eivät nykyaunuksessa ole astevaihtelun alaisia, näyttäytyy heikko aste ainakin yleisaunukselaisissa sanoissa *ehätteä* 'saattaa yli', *juohattoa* 'johdattaa; ohjata, neuvoa; muistuttaa mieleen', *kaheksan* '8', *kases* 'nuori lehtimetsä, varsinkin kaskimailla', *kohendoa* 'korjata' ja *üheksän* '9'. Sama koskee sellaisia *-hta-* vartaloisten ekspressiiviverbien kausatiivijohdoksia kuin *humahuttoa*, *hailähütteä*, *lekahuttoa*, ja ainakin osaksi myös teonnimijohdoksia (vrt. Gen. *üpahus*). Olisiko niiden johdosta vuorostaan ajateltava, etteivät aunukselaismurteet olekaan karjalaistunutta vepsää vaan vepsäläistynyttä karjalaa, johon *ht* ja *sk* -yhtymien astevaihtelusta on jäänyt muistoksi vain nuo puoli tusinaa »reliktisanaa» ja yksi reliktinomainen johdostyyppi?

Ilmeisesti ei. Merkittäväntä kuitenkin on, ettei näy olevan pakottavaa syytä pitää näitä tapauksia aunuksessa liioin lainoina tai kulkeutuminakaan. Olen aiemmin (Keski-Suomi 5, 1956, s. 218—220) tosin katsonut *kases*-sanank poik-

keuksellisen äänneasun sekä perihämäläismurteissa että aunuksessa olevan lainaa: yhtäällä kaakkoishämäläisistä murteista, toisaalla Laatokan luoteisrannikon vanhoista karjalaismurteista. Tarkistaisin nyt kantaani: perihämäläismurteiden *kases* selittyy kyllä yksinäiseksi lainaksi, aunuksen *kases* sitä vastoin sellaiseksi karjalaispiirteeksi, joka äännesääntöjen ulkopuolelle jäävänä leksikaalisena tapauksena on kielenvaihdoksessa omaksuttu karjalaistuvaan vepsään siltään samalla lailla kuin vyörynomainen rintama muitakin karjalaisuuksia. Sama käsittääkseni koskee muitakin heikkoasteisia *ht-* ja *sk-*sanoja: kaikki ovat johdoksia, jotka semanttisesti ovat eristyneet kantasanoistaan ja jotka siksi on voitu omaksua leksikon yksityistapauksina.¹² Johdostyypissä *humahuttoa* taas *hutta-*aines näyttää tajutun jakamattomaksi johtimeksi, ja siksi sekin on voitu hyväksyä aunuksen uuteen järjestelmään astevaihtelua loukkaamattomana erillisenä elementtinä. Uuden kantani perustan siihen, ettei ole ilmennyt aihetta otaksua perihämäläismurteiden olevan »läntistynyttä» kaakkoishämettä, sen sijaan kyllä joukko ilmiöitä, joita on vaikea selittää muuten kuin katsomalla aunuksen olevan karjalaistunutta vepsää. Tärkeimmät tuollaiset ilmiöt ovat juuri edellä käsitellyt: 1) *lg* ja *rg* -yhtymien oma-

¹² 'Lehtimetsä' merkitsevä *kases* ei nähtävästi ole ollut selvässä assosiaatiosuhteessa kantasanaan *kaski*, ei liioin *ehätteä* 'saattaa yli' verbiin *ehtie* 'ennättää', ja *juohattoa*-verbin kantasana **juohtoa* puuttuu sekä varsinaiskarjalasta että aunuksesta (on vain tähän kausatiiviverbiin assosioitumaton *juohe*, aun. *juohte* 'johdeaita' ja kausatiiviverbin valta-merkitykseen 'johdattaa; ohjata, neuvoa' huonosti assosioituva *juohtuo* 'juolahtaa, joutua mieleen'). Genetzin mainitsema *ahista-* 'pakottaa', jota ei myöhemmin liene aunuksesta kirjattu, tuntuu hyvin luontuvan samaan assosiaatioita vailla olevan sarjaan (vrt. hänen tuntemaansa *ahista-* 'tehdiä ahtaamaksi, ahdistaa'). — Vailla assosiaatiositeitä *ht-*lliseen kantaan ovat myös *kohendoa*, *kaheksan* ja *üheksän*; huom., että *kohendoa*-verbin rinnalla aunuksessa on myös intransitiiviverbi *kohene-* 'koheta, parata'. Nämä kolme sanaa ovat siitä ongelmallisia, että ne tavataan t:ttöminä paitsi aunuksessa (ja lyydissä) myös keskivepsässä: *koheta*, *kaheša*, *ühesa*. Aunukselaisuudeksi nämä keskivepsän asut on selittänyt Kettunen Vir. 1940 s. 285. Teoriassa ne voisivat olla myös vepsän alkuperäisen astevaihtelukannan jäänteitä, joissa poikkeuksellisesti **δ* > *Ø* ennen *δ:n* kluusilustumista.

Sanassa *kases* kiintyy huomio siihen, että sama yksinäis-*s*:llinen muoto (*s* silti soinnittomana, vrt. edellä s. 162) tavataan myös eteläkarjalassa, siis odotettavan **kasses-*tyypin alueella. Eteläkarjalasta ja aunuksesta voidaan mainita myös pari sellaista esimerkkiä, joissa *rg*:lliseen kantavartaloon pohjautuva heikkoasteinen muodoste sisältää yksinäis-*r:n* eikä odotuksenmukaista geminaattaa. Toinen on *ürritteä* 'koettaa' (mm. Rukajärvellä, Porajärvellä, Korpiselässä, Suojärvellä, Säämäjärvellä ja Nekkula-Riipuskalassa), jonka Pauli Saukkonen on yhdistänyt suomessa, karjala-aunuksessa ja virossa tavattavaan *ürkä*-vartalaiseen sanuuseen (aunuksessa mm. *ürgävüü* 'käydä kimppuun', *ürästeäkeš* 'hyökätä, ruveta kiihkeästi', ks. Tulosijainfinitiivirakenteiden historiaa II s. 100—106). Tämä tapaus ei kuitenkaan ole täysin todistusvoimainen: levikkinsä vuoksi *ürritteä* voi karjalassa selittyä myös myöhäiseksi suomalaiseksi lainaksi, ja sen juontaminen *rk*:llisestä kannastakin epäilyttää mm. sen vuoksi, ettei suomen länsimurteissa ole merkkiäkään odotuksenmukaisesta **ü(r)ryttä-* < **üryttä-* asusta. Varmempi tapaus on eteläkarjalais-aunukselainen adverbisukermä *jävelljäh*, *-eh = jävilljäh*, *-eh* 'takaisin, jälleen', joka ei kielitajussa näy yhdistyneen *järgi* 'järjesty-sanaan, vaikka liittymäkohtia olisi tarjonnut mm. adverbi *järgieh* 'heti' (eteläkarj.-aun.), 'peräkkäin, jäljekkäin' (Suojärvi, Säämäjärvi). Vrt. lyydin *d'ärgille* 'takaisin' (Suununsuun murteessa).

laatuinen astevaihtelu, 2) geminaattoihin rajoittuva astevaihtelu *i*-loppuisen diftongin edellä ja 3) sananloppuisen *a:n* ja *ä:n* erikoinen edustus.¹³

10. Tavanomaista terminologiaa käyttäen vepsän karjalaistumista aunukseksi olisi siten pidettävä substraatti-ilmionä. Tyypillistä tällaiselle ilmiölle on, että substraattikielen tai -murteen (A) puhujat entisillä sijoillaan pysyen rupeavat tavoittelemaan samalle alueelle siirtyneen B-kielisen tai -murteisen väestön puhetapaa ja tällöin päätyvät edellä kuvatun laiseen epäsuhtaiseen kompromissiin. Aunukselaimmurteisiin sovitettuna: aunuksen substraatti (A) on vepsä, jonka puhujat varhimminkin asutetussa osassa aunukselaimmurteiden aluetta ovat tavoitelleet alueelle siirtyneen, karjalaa (B) puhuneen väestön kielipartta.

Ratkaisu merkitsisi sitä, että Aunuksen kannaksen vanhin väestö Laatokalta Äänisen rantaan asti on ollut vepsäläistä. Aina ei tällaista käsitystä ole pidetty hyväksyttävänä. Kysymys tuntuu kytkeytyvän ennen kaikkea siihen, ketkä ovat olleet sen kulttuurialueen asukkaita, jonka tyypillinen tuntomerkki ovat ns. kumpukalmistot (kurgaanit) ja joka 800-luvulta 1100-luvulle saakka on ulottunut Olhavanjoen laaksosta Pašan, Ojatin ja Syvärin laaksojen kautta aina nykyisten aunukselaimmurteiden alueelle eli Alavoisten, Vitelen ja Tuuloksen tienoille pohjoiseen. Eräät arkeologit ovat samastaneet tämän kulttuuripiirin väestön karjalaisiin, ja tähän nojaten myös Nirvi (Sitzungsberichte der FAW 1960 s. 157—161, KV 41 s. 125—129) on juontanut sekä muinaiskarjalaisten että inkeroisten alkujuuret samalta alueelta. Varsinaiskarjalaiset ja inkeroiset olisivat täältä siirtyneet myöhemmille sijoilleen Laatokan länsirannikolle ja Inkeriin, sitä vastoin aunukselaisten juurena olisi ollut tuo Alavoisten—Vitelen—Tuuloksen seudun karjalaisasutus, joka olisi varhain eristynyt muista karjalaisista. Vepsäläiset vuorostaan olisivat olleet samaan kulttuuripiiriin suoranaisesti liittymätöntä tausta-asutusta, jonka alue olisi käsittänyt vain Syvärin ja Ojatin latvukset Äänisen eteläpäästä myöten ja sieltä itään ulottuvan alueen Valkeajärven tienoille saakka (ks. karttaa Sitzungsberichte der FAW s. 162, KV 41 s. 128).

Nirvin käsityksen pohjana on ollut erityisesti W. J. Raudonikasin tulkinta kumpukalmistokulttuurin kannattajista. Raudonikas, joka eräiden muiden tutkijain tavoin oli aiemmin (Naselenije Tihvinskogo ujezda, Tihvin 1925)

¹³ Jos kyseessä päinvastoin olisi karjalan vepsäläistyminen, olisi odotuksenvastaista, että karjalan astevaihtelujärjestelmä muuntuisi tavalla, jota on vaikea epäsuorastikaan selittää vepsän tavoittelusta johtuvaksi (1), tai että astevaihtelutapauksia omaksuttaisiin lisää muun järjestelmän kannalta oudon irrallinen katkelma (2). Vepsän tavoittelusta ei voi liioin selittyä loppuvokaalien edustus (3); jos tavoitteena olisi ollut vepsänmukaisuus, olisi tietystä kehitysvaiheesta ehkä voinut tulla kyseeseen vepsän oletettavien redusoituneiden *a:n* ja *ä:n* omaksunta ja substituointi täysvokaaleilla, mutta samassa vaiheessa odottaisi tulleen omaksutuksi loppuheiton muissa vokaaleissa ja yksin tein yleisen sisäheiton.

katsonut niiksi vepsäläiset, luopui tästä ajatuksestaan 1930 ilmestyneessä tutkimuksessaan *Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet* erityisesti siihen vedoten, että vepsäläisten asuma-alueen on muinaisvenäläisten kronikoiden mukaan täytynyt 800-luvun tienoilla olla huomattavasti idempänä, Valkeajärven ympärillä. Raudonikasin uutta tulkintaa ovat sen jälkeen myötäilleet mm. useat neuvostoliittolaiset tutkijat, kuten ilmenee V. V. Pimenovin valaisevasta tutkimushistoriallisesta katsauksesta hänen 1965 ilmestyneessä teoksessaan *Vepsy* (s. 53—64, erityisesti s. 60).

Tulkinnassa on kuitenkin eräitä arveluttavia puolia. Ensinnäkin se jättää huomiotta, ettei Valkeajärven vepsäläisasutus ole voinut siirtyä sijoilleen yhtäkkiä; kantasuomalainen asutus on tuskin ulottunut niin kauas itään, ja luonnollisena kulkureittinä sinne lännempää ovat olleet juuri Anuksen kannaksen tienoot. Kronikoiden mainintojen Valkeajärven vepsäläisistä ei tarvitse merkitä enempää kuin sitä, että juuri sinne muuttaneet siirtokunnat ovat nousseet kanta-alueitaan suurempaan kukoistukseen mm. vesiteitse Volgan bolgaarien kanssa käydyin kaupan ansiosta. Vrt. Pimenov, mts. 22. Toiseksi tuo tulkinta tuntuu korostavan suhteettomasti kumpukalmistokulttuurin laatokankarjalaisuutta. Niin kuin Pimenovin teoksessa s. 54 olevasta kartasta ilmenee, enimmäkseen tähänastiset löydökset ovat kyllä Laatokkaan virtaavien jokien suupuolelta, mutta harveneva esiintymien verkko ulottuu sieltä jokilaitoilta saakka (vepsäläisten nykyisille asuma-alueille) ja kartan mukaan jopa Valkeajärven seuduille asti (tähän mennessä tutkitut löydökset siellä tosin edustaisivat enimmäkseen muinaisvenäläistä kulttuuria, ks. Pimenov, mts. 58). Tällaisten huomioiden valossa ei voida ajatella ainakaan selvärajaista karjalaisaluetta, jonka erillisenä selustana vepsäläiset olisivat olleet. Kolmanneksi: jos vepsäläiset olisivat olleet tuollainen irrallinen taustasaareke, jäisi jossain määrin avoimeksi, miten on ymmärrettävä vepsän ja kaikkien karjalaispohjaisten kielimuotojen lukuisat samanlaisuudet, jotka oikeuttavat puhumaan suorastaan varhain eriytyneestä itämerensuomalaisten kielten itäisestä ryhmästä vastakohtana liivin, viron, vatjan ja suomen länsimurteiden edustamalle länsiryhmälle.¹⁴ Pimenov itse (mt. passim) käsittää kumpukalmistokulttuurin niin, että vepsäläiset (ja heidän edeltäjänsä, varhaisten kronikoiden ja asiakirjojen tuntema *ves-heimo*) aikoinaan todella ovat hallinneet koko Anuksen kannasta ja että myös kurgaanit ovat nimenomaan vepsäläistä perua. Käsitöksensä hän perus-

¹⁴ Tällaista kahtiajakoa esitti ensimmäisenä Heikki Ojansuu (Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia s. 139—145); hänen mts. 142—144 luettelemansa todisteet muiden kuin pronomini- ja kielinimien alalta ovat tosin melkein kauttaaltaan kestäättömiä (parhaiten puoltaa paikkaansa, tietyin varauksin, mon. 2. genetiivin lukeminen länsiryhmän, mon. 1. genetiivin taas itäryhmän luonteenomaisuuksiin). Myöhempi tutkimus on todisteaineistoa ainakin impliisisti paljon kartuttanut; tällaista aineistoa sisältyy mm. Rapolan, Kettusen, Nirvin ja Ruoppilan tuotantoon. Selväsana- ja nimenomaisuus käsityksen kantasuomen läntisestä ja itäisestä päämurteesta ja niiden kuvastumisesta erityisesti sanaston alalla ilmaissut kai Ruoppila 1947 (Kotieläinten nimitykset suomen murteissa II s. 145).

taa ennen kaikkea D. V. Bubrihin ajatuskehitelmiin, jotka tämä on yleiskatsauksellisesti esittänyt kirjassaan Proishoždenije karef'skogo naroda (Petrozavodsk 1947).

Teorioissaan Bubrih pyrkii selittämään ims. kansojen koko itäryhmän keskinäiset suhteet, ja ainakin suuripiirteisenä ajatusmallina ne tuntuvat siihen pystyvänkin. Vepsäläisten osuus Karjalan »kansan» muotoutumiseen on Bubrihin johtoaatteita. Lännempää tullut asutus on Bubrihin mukaan se pohja, joka olisi ollut alkuna toisaalta 500—700-luvuilla Laatokan länsirannikolla syntyneelle karjalaisheimolle, toisaalta kohta sen jälkeen kehittyneelle Olhavan ja Syvärin suiston väliselle asutukselle, joka 800-luvulta lähtien olisi kiinteytynyt vepsäläisten heimoksi (Proishoždenije s. 15—16). Eri mieltä voidaan olla siitä, onko Bubrihin käsitys karjalais- ja vepsäläisheimojen alkuperäisistä komponenteista sellaisenaan hyväksyttävissä. Hän olettaa näiden kahden heimon syntyneen yksistä ja samoista läntisistä aineksista, jotka karjalaisissa ja vepsäläisissä olisivat kuitenkin edustuneet eri suhteissa: vepsäläisissä olisi erityinen vanha »lounainen» itämerensuomalainen elementti ollut vahvempi kuin karjalaisissa. Pikemmin tekisi mieli arvella, että vepsäläisissä on ollut vahvimpana jokin vanha itäinen elementti, juuri se, joka alun alkaen on edustanut ratkaisevasti toista murretyyppiä kuin läntisten ims. kansojen pohjana olevat ainekset. Houkuttelevalta joka tapauksessa tuntuu yhtyä Bubrihin näkemykseen vepsäläisten leviämisuunnista. Olhavan ja Syvärin suiston välisestä »kehdestaan» vepsäläiset hänen mukaansa olisivat levittäytyneet paitsi pohjoiseen koko Aunuksen kannakselle ja itään Valkeajärveä myöten osaksi myös Laatokan luoteisrannikon Karjalaan, vieläpä vaiheessa, jolloin selvät heimoerot olivat jo syntyneet (mts. 33). Laatokan luoteisrannikolla ovat kyseessä kenties olleet kokonaiset karjalaisasutuksen lomaan sovittautuneet siirtokunnat, jotka saarekkeittain ovat säilyttäneet erikoispiirteitään 1500-luvulle saakka; tähän viittaa selvimmin Vatjan viidenneksen verokirjan maininta Kurkijoen, Sortavalan ja Salmin pokostojen kymmenkunnasta *ves-*kylästä (näistä ks. viimeksi Heikki Leskinen, LLMÄH I s. 10, Haavio, Bjarmien vallan kukoistus ja tuho s. 62, Pimenov, Vepsy s. 37). Juuri tällaisissa oloissa ehkä olisi voinut tapahtua sekin vepsäläisyyden ja karjalaisuuden törmäys, jonka edellä s. 163 otaksuin voivan selittää karjalan astevaihtelun erikoisuuksia. Jo paljon ennen 1500-lukua näyttää vepsäläisten ekspansio kuitenkin pysähtyneen ja karjalaisten ekspansio puolestaan suuntautuneen muun ohessa siihenastisille vepsäläismaille. Bubrihin mukaan Laatokan länsirannan karjalaiset olisivat alkaneet levittäytyä Aunuksen kannakselle jo 1200-luvun puolivälistä alkaen (Proishoždenije s. 37) ja kohta sen jälkeen — asiakirjatietojen mukaan viimeistään 1400-luvulla — Aunuksen kannaksen pohjoispuoliseen Karjalaan, jossa siihen asti oli asunut vain lappalaisia (mts. 37—38). Juuri Aunuksen kannakselle suuntautunut asutusaalto Bubrihin mukaan mer-

kitsi sikäläisen vepsäläisväestön sulautumista karjalaisiin. Merkittävä on hänen tietonsa (mts. 39), että myös eteläkarjalaisten ensimmäinen aalto on melko varhain siirtynyt paikoilleen Aunuksen kannaksen kautta. Jo näiltä ajoilta voi olla peräisin eteläkarjalaisten siirtymämurteiden synty, ts. vepsästä karjalais-tuneen aunuksen edelleen-»karjalaistuminen», jota eteläkarjalan hyperkorrek-tit astevaihteluosuudet osoittavat. Siihen on tietysti ollut mahdollisuudet muual-lakin aunukselaismurteiden ja Laatokan Karjalassa puhutun tai sieltä edenneen varsinaiskarjalan rajamailla, ja siten on ymmärrettävissä eteläkarjalai-sen murretyypin kulkeutuminen 1600-luvulla Sisä-Venäjästä karjalaisasutuksiin saakka.

Arvid Genetzistä lähtien (ks. Kieletär I 4 s. 3—32) on tiedetty, että lyydi-läismurteet ovat karjala-ainuksen ja vepsän välinen siirtymämurteisto, joka muistuttaa miltei enemmän vepsää kuin karjalaa. »Vepsän pohjoisina etu-joukkoina» myös lyydiläiset ovat ilmeisesti saaneet osansa Aunuksen kannak-selle levinnestä karjalaistuvasta kielimuodosta, mutta jos karjalainen muutto-liike onkin ulottunut lyydiläisalueelle saakka, muuttajat ovat varmaan tavoit-telleet täällä vepsää ainakin yhtä paljon kuin kanta-asukkaat karjalaa. Pel-kästä vepsäläisestä substraatista ei lyydissä siten ole kysymys, pikemmin kah-den kielimuodon verraten tasasuhtaisesta sekoittumisesta. Sitä ilmeisempää on, että aunukselaismurteet vuorostaan pohjautuvat todelliseen vepsäläiseen sub-straattiin, jonka merkit vielä karjalaistumisen jälkeenkin kajastuvat suoraan tai välillisesti kielen koko ilmiössä. »Vepsän pohjoisten etujoukkojen» rintaman on siis kerran täytynyt ulottua halki koko Aunuksen kannaksen eli sen alueen, jonka erikieliset asukkaat yhä nykyään käyttävät kielestään yhteistä nimeä, puhuivatpa sitten *livvikse* (ainukselaismurteiden puhujat) tai *lūdiks* (lyydiläiset) tai *liūdiks*, *lūdiks* (äänis- ja keskivepsäläiset). Eikä tässä kyllin: toissijaisesti vepsäläisyys kuvastuu aunuksen — osaksi kai myös pohjoislyy-din — välittämänä eteläkarjalassakin, ja sitä kautta ovat piilevää vepsäläis-perintöä vieneet mukanaan kauas etelään myös Tverin ja Novgorodin läänien karjalaiset. Ne eri aikoina ja eri yhteyksissä lausutut arvelut, jotka koskevat vepsän osuutta karjalan kielen ja erityisesti aunukselaismurteiden muotoutu-miseen, tuntuvat saavan tällaisista huomioista uutta vahvistusta.

Some characteristics of Olonetsian phonology and the origin of Olonetsian dialects

Terko Itkonen

1. The position of the Olonetsian dialects of Karelian is one of the open questions in Finnic linguistics. In many respects, Olonetsian deviates from Karelian proper, and upon closer examination the »non-Karelian» features often prove to be characteristic of Veps and the Ladic dialects connected with it. That is why Olonetsian has been regarded not only as an »independent intermediate language» between Veps and Karelian (Arvid Genetz in 1884) but also as Karelian with a strong Veps substratum (Paul Ariste in 1956) or as an early isolated branch of Karelian which has had contacts with Veps (R. E. Nirvi in 1960). The present writer tries to determine the position of Olonetsian against the background offered by two characteristic features of Olonetsian: its gradation system and the Ol. change of final *a*, *ä* into *u*, *ü*.

2. The chief difference between the gradation systems in Olonetsian and Karelian proper is the absence of gradation in many Olonetsian consonant clusters: a) in clusters of two unvoiced consonants (*tk*, *sk*, *hk*, *st*, and *ht*), b) at the border between the second and third syllable, also in *nd*, *ld*, *rd*, and *mb*. The view has often been put forth that this is a direct heritage from late Proto-Finnic, where the same instances (except for *ht*, and perhaps for *hk*) are supposed to have been unaffected by gradation. Yet the absence of gradation in these instances of Olonetsian might equally well be a reflex from Veps, where late PF gradation has been levelled out (except partially in geminates). This view is also supported by the fact that Olonetsian seems to reflect the Veps absence of gradation in some instances of intervocalic single consonants:

1) An indirect clue is offered by the gradation in the word *sivään* : Gen. *südämen* 'heart' (cf. to the unvarying weak

grade in Karelian proper: *šeän* : Gen. *šeämen* < late PF **südän* : **südännen*). This is most easily explained as an adaptation of the Veps inflection *südään* : *südämen* to the Karelian intervocalic gradation pattern.

2) In *sagarvo* 'utter' (cf. Veps *sagarv*, Kar. *soarvo* < **sayarva*) the second syllable is invariably closed, and thus the restitution of *g* would not have been possible in Olonetsian without the aid of Veps substratum.

3) In the metathetic form *mähändü* 'spawn' (cf. Veps *mädahm*, Kar. *mähnä* < **mädähnä*) the preservation of *d* likewise presupposes a Veps substratum, as indicated by Aimo Turunen in 1959.

3. — 4. The Olonetsian (and South Karelian) gradation patterns *lg* : *ll*, *rg* : *rr* (e.g., *jalgu* 'foot' : Gen. *jallan*, *kärki* 'point, tip' : Gen. *kärren*) differ from the North Karelian patterns *lk* : *l*, *rk* : *r* (*jalka* : *jalan*, *kärki* : *kären*) which go back to Old Karelian and have also been preserved as such in the Eastern dialects of Finnish and in Ingrian. Veikko Ruoppila pointed out in 1955 that this may be an analogical innovation in Olonetsian, due to the gradation of the clusters *ld*, *rd*: *sildu* 'bridge' : Gen. *sillan*, *virtu* 'stream' : Gen. *virran*. The innovation would not be unique: a trend towards a parallelism in the weak-grade treatment of *g* and *d* (towards either full identity in the treatment of both consonants or at least a consistent difference between them) seems to have occurred in different times and areas. Sometimes such innovations were brought about by the interference between two neighbour dialects or languages, and this might also serve as a plausible explanation in this case: when the speakers of Veps switched to Karelian they adopted the principle that the weak-grade treatments of *g* and *d* would coincide in intervocalic position (Ø in both cases), and hence

extended the coincidence to the position after *l* and *r* as well (the result being in both cases the gemination of the foregoing consonant). A Veps substratum would also explain the geminate *l* in a case like Ol. *ellendä* 'understand', where no forms with a strong-grade cluster *lg* occurred in Karelian. The starting-point in this case must have been Veps *elgeta* id. (with an unvarying cluster *lg* in the whole paradigm).

5. There are two form-groups where Olonetsian, in contrast to Karelian proper, has the weak grade not only before a closed syllable but also before an open syllable containing a diphthong ending in *i*: a) diminutives of the type *kukoi* 'cock', b) preterite forms like *tupoi* 'killed'. Notice especially that in these form-groups the gradation affects only geminate stops, not their non-geminated counterparts. This seems again to be a reflex from Veps: as demonstrated by Lauri Posti, the weak grade in Veps must have formerly occurred before an *i*-diphthong regardless of the openness or closedness of the syllable. Also the restriction of gradation in this position (gradation affecting only geminates) is explained easily: it reflects a stage in the development of Veps (preserved partly in Onega and Middle Veps but especially in Ladic dialects) where the gradation had already been levelled out in single stops but continued as a living process in geminates.

6. The weak grade before an unstressed *i*-diphthong occurs regardless of the openness or closedness of the syllable not only in Veps, Ladic and Olonetsian but also in the SW dialects (and those under their influence) of Finnish. It is difficult to agree with the theory of E. N. Setälä and K. B. Wiklund that this is a direct reflex from the older consonantal status of *i* which is reflected in Lappish on both the phonemic and the morphophonemic level. As pointed out by the present writer, the weak grade, in general, is not due primarily to the mere closedness of the following syllable. The essential point was the accentuation typical of this position: a closed syllable has *ceteris paribus* been more heavily stressed than an open syllable, and also the distribution of intensity has been different from that in open syllables (a rising syllabic stress, having as a contrast phenomenon in the foregoing syllable a sinking stress and a loose transition to the following consonant). Such

an accentuation has been maintained by a high vowel *i* after the peak of the syllable as well as by a consonant proper. As long as the gradation was a phonetic-mechanical phenomenon depending on accentuation only, the weak grade in such an environment was preserved unless the quantity of *i* was reduced. The strong grade in most present-day Finnic languages and dialects seems to be due to the fact that such a reduction of quantity took place in most areas before the gradation lost its mechanical character and became phonematic. Hence the strong grade was »restituted» automatically. In SW Finnish and in Veps the full diphthongs were preserved throughout that critical phase, and so the weak grade was preserved before the diphthong.

7. When the Veps spoken in Olonets was Karelianized, the adoption of Karelian-type gradation was facilitated by the fact that the gradation of geminates was still a living process in Veps. This is especially demonstrated by the treatment of single intervocalic stops in Ol.: in intervocalic position the gradation of geminates was a living principle in Veps, and this explains why the Karelian gradation pattern of single stops was adopted without difficulty. After a nasal or liquid, the gradation of geminates was levelled out in Veps at an early stage; the levelling was preserved in Olonetsian, and this may also partially explain the »disturbances» in the gradation of single stops in corresponding positions (NB the special gradation type of the clusters *lg* and *rg* and the levelling of gradation at the border between the second and third syllable). After unvoiced consonants no geminates occurred in either Veps or in Karelian, and this is why no support was available for the adoption of gradation in single stops following an unvoiced consonant. Thus the distribution of the graded geminates, which, according to Paa-vo Ravila, has given the direction to the gradation of single stops from the very beginning of gradation, seems to have under totally different circumstances regulated the extension of the Veps-type geminate gradation to single stops in Olonetsian.

8. The final vowels have, in general, been preserved in Olonetsian, the most remarkable exceptions being original *-a* and *-ä* which have changed into *-u* and *-ü* in bisyllabic words with a long first syllable and in polysyllabic words (e.g.

akka 'old woman' > *akku, päivä* 'day' > *päivü*). The development has not advanced through the phonetically most »natural« route (via *o* and *ö*), for original *-o* and *-ö* have been preserved in such. The phenomenon seems to be connected with the Veps apocope which affected all final vowels in the same positions which were a condition for the changes *-a* > *-u* and *-ä* > *-ü* in Olonetsian. Before total apocope we may suppose for Veps a transitional state in which high and middle-high vowels were dropped but the low vowels *-a* and *-ä*, due to their greater sonority, were still reflected as non-low reduced back and front vowels (approximately **-ɤ* and **-ə*). When Veps was Karelianized, the full Karelian forms were directly restituted instead of the apocopated Veps ones, but for the reduced **-ɤ* the auditively similar full vowel *-u* was substituted, and according to the customary correspondences of vowel harmony, *-ü* then became the substitute of **-ə*.

9. The Karelianization of Veps seems to have been proceeded step by step: at first the apocopated and syncopated vowels were restituted, which made the combinatory conditions of gradation clearer, and from this stage (largely preserved in Ludic) the geminate gradation could be extended to affect single stops according to the Karelian pattern. As remarked, instances like *sagarvu* and *mähändü* were now left outside the gradation; on the other side, some instances with constant weak-grade (e.g. *ehätteä* 'carry over', *kases* 'young leafy woods') which had no strong associative tie to a

stem with strong-grade (*ehtie* 'have time, arrive in time', *kaski* 'forest burnt for cultivation') could be adopted from Karelian as such, though the gradation was not adopted in the clusters *ht* and *sk*.

10. The hypothesis of a Veps substratum in the present-day Olonetsian dialects seems to be natural, if we may suppose the first inhabitants of the Olonetsian dialect area to have been Veps-speaking. In the same area (today comprising the greater part of the isthmus between Ladoga and Onega) archaeologists have revealed a culture form characterized by a special grave type (barrow graves or *kurgans*) which flourished from the 9th to the 12th century. The carriers of this culture are thought to have been either Karelians or (especially by Soviet scholars like D. V. Bubrikh and V. V. Pimenov) Vepsians. The latter interpretation would explain the origin of Olonetsian dialects satisfactorily. The Karelianization of Old Veps can have been started here as early as in the 13th century; at that time a steady immigration of Karelians to the former Veps area seems to have started, as indicated by Bubrikh.

Arvid Genetz in 1884 called the Ludians »the northern vanguard of the Vepsians«. The linguistic and historical evidence seems to support this view, but at the same time the area occupied by this »vanguard« must be supposed to have been yet larger, consisting of the entire isthmus between Ladoga and Onega where Karelianized Veps still continues to live in Olonetsian dialects.